

KOZMA HUBA ISTVÁN: EGY PROGRESSZIV IRODALMI FOLYÓIRAT

/MAGYAR CSILLAG/

/Bölcsészdoktori disszertáció/

1981.

Témavezető: dr. ILIA MIHÁLY
egyetemi docens

Magyar Irodalomtörténeti Intézet
József Attila Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Szeged

A FOLYÓIRAT TÖRTÉNETE

Háborús időkben irodalmi folyóiratot indítani politikai tett mindenképp. Magyarországon különösen, hiszen nemzet és irodalom kevés népnél fonódott össze annyira, mint nálunk; Balassa, Zrinyi, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila, Illyés Gyula - és még sorolhatnánk hosszan a neveket - életművében jelentős helyet foglalnak el a magyarság sorsával foglalkozó művek, irodalmunk mindig felelősnek érezte magát a nemzetért. Ennek legragyóbb példáját 1848 márciusában adták irástudóink, de bizonyítottak az első és nem kevesebb határozottsággal a második világháborúban is. Fel kell figyelni erre a tényre: értékes irodalmunk mindig a haladó történelmi erők oldalára állt.

1933. január 30-án mindenki számára világossá vált, hogy a hitleri Németország fegyverrel akarja megváltoztatni az első világháborút lezáró békék határozatait, s hogy ezek a törekvések új világégéshez vezetnek. Németország szándékait azok az országok nézték rokonszenvvel, amelyek - okkal, ok nélkül - igazságtalannak érezték a Párizs környéki békékben diktált feltételeket, amelyek változtatni kívántak ezeken. Sajnos hazánk is ezek közé az országok közé tartozott. A magyar állam vezetőrétegét elkápráztatták a pillanatnyilag kihasználható lehetőségek, nagy hangon országgyarapításra készültek, nem gondolták végig azonban, hogy milyen áron valósíthatják meg elképzeléseiket. Olyan háborúba hajszolták bele az országot, amiből semmi jót nem várhattunk, amelyet az még a németek győzelme esetén is elveszített volna.

Irodalmunk hamarosan helyes útra talált. Elsősorban a Nyugat köré gyűlt és így "szervezett" legjobbak messzebbre néző szemmel a fékevesztett nacionalizmus korában a dunai kis népek összefogását hirdették, és felismerve a hitleri ideológia hódító jellegét, a németek alattomos terjeszkedését és hatalmi szervezkedését országunkban, épp magyarság-

féltésükkel lettek németellenesekké.¹ A harmincas évek végén "megfrissült" Nyugat politikusabb lett a korábbi évfolyamoknál, sokat emlegetett l'art pour l'art-elefántcsonttornyát- Tamási Aron szép kifejezésével élve - a főszerkesztő Babits is világítótoronnyá építette át. De hasonlóan érezték, gondolkodtak, tevékenykedtek a népiesek irányvonalát valló Válasz és a Móricz szerkesztette, ugyancsak népies Kelet Népe szerkesztői is.

Babits 1941. augusztus 4-én meghalt és az érvényben lévő sajtójogi rendelkezések értelmében - a lapengedélyek a szerkesztő személyéhez voltak kötve - a Nyugat nevére szóló lapengedélye automatikusan megszűnt. A különösen válságos időszakban azonban nem maradhatott sokáig vezető irodalmi folyóirat nélkül az ország. Illyés Gyula, aki már 1937 óta Schöpflin Aladárral együtt a Nyugat társszerkesztője volt, írotársai - elsősorban a nyugatosok és a súlyosan beteg Babits - felkérésére vállalta egy új folyóirat megindítását, tulajdonképp a Nyugat további szerkesztését. Az akkor negyvenedik életévébe lépő új szerkesztő nehéz feladatra vállalkozott, hiszen legutóbb talán a reformáció korában szakadt ennyire sok pártra irodalmunk. Egy évszázadra való ellentét sűrűsödött össze ezekre az évekre: népiesek és urbánusok, külön-külön írói nemzedékek harcoltak egymással, és a hitleri faji ideológia mérgező hatására egyes "árja" írók gyanús szemmel méregették a zsidó literátorokat, akikben ez természetszerűleg szintén ellenérzést szült. Az új főszerkesztő világosan látta a nehézségeket: "Ma a fények is összevissza bolyongnak, egymást ütik: csak üstökös van, a legkisebb, a legszerényebb utú bolygó is üstökösnek vélheti magát, annak megszállottságával és kegyetlenségével sistereg pályáján. A Nyugat az előtűnő fényeket fogta rendbe. Ki fogja rendbe ezeket a régóta lobogó s néha már önnön keserűségükben forgó fényeket? Neki kell lélekzenie a feladatnak. Van a fényeknek is káosza. Már két távoli világosság közt is az ember először az ellentéteket látja. Noha a tűz valamennyiben ugyanaz."²

Olyannyira látta ezeket a problémákat, hogy első gondolata a menekvés volt: " 'Tegyük a halott mellé a fegyvert, a paripát', gondoltam, 'csatázzanak a halottak'. Arra is gondoltam: lehetnek-e még jó forgatói ezeknek a fegyvereknek, s forgathatók-e ma még egyáltalán? S: lehet-e még tábor? Ha nem; vizsgálzzék kiki a maga módján, s maga útján... A feladattal úgy voltam, mint Jónás a prófétasággal. Mindent meg kell tenni, hallottam Babits hangját. Így tettem meg 'mindent' - kedvem ellenére is."³

Érthető ez a menekülési szándék, hiszen irodalmi helyzetünk "országunknak Muhi utáni és Mohács előtti állapotát idézi fel: egyszerre a vert hadat és a magát bomlasztó életet. Költészetünkön a kő alatt küzködő növény színe terjed, regényünket a ponyva felé nyomja a haszon, napi és így általános kritikánk hitelle a sarki utcalányoké; a tehetség vagy leveti az írói erkölcsöt, vagy bölénysorsra szorul".⁴

Kiábrándult, de sajnos nagyon is az igazságot elmondó szavak ezek, szerkesztőséget vállalni az ország vezető irodalmi folyóiratánál ilyen körülmények között megoldhatatlan feladatnak látszott. Illyés is csak azért vállalta valószínűleg, mert érezte, hogy ezzel a nemzetnek szolgál, irodalmi szerepet teljesít. A Magyar Nemzetnek nyilatkozta 1941 szeptemberében: " Ha nem úgy adódott volna, hogy feladatot, kötelességet teljesítek, sohasem vállaltam volna el a szerkesztést. Ha nem Babits beszélt volna rá..."⁵

I l l y é s G y u l á t író társai örömmel fogadták el szerkesztőnek - vezetőnek. "Bizalommal és szeretetteljes várakozással nézünk az új folyóirat szerkesztőjére, Illyés Gyulára. Eddigi pályája köztünk, szemünk láttára alakult és fejlődött ki: Ismerjük gondolkodásmódját, alkudozást nem ismerő, a tiszta irodalom magas szférájában élő szellemét, ösztönös magyarságát, európai műveltségét, irodalmi dolgokban egészséges ítélő képességét. Megilleti őt az a hely, amelyet soha el nem felejtendő barátunk és vezérünk, Babits Mihály ráhagyott." - írta Schöpflin Aladár az első szám beköszöntő cikkében.⁶

Cs. Szabó László így ír: "Illyés volt az egyetlen író, akiben a válság még szorosabbra fogta az első Nyugat-nemzedék négy- vagy ötarcú magyarját, tiszántúli osztályzattal szólva: a keleti és a nyugati magyart... Illyés má Babits helyén áll. A legmagányosabb költő örökében kell eloszlatnia a lelkek magányát, mert ő ma a maradék magyarok találkozópontja, elhidegült szívek egyeztetője, hogy a döntő órákban 'minden magyar író egy falhoz álljon a golyók elé' vagy egy hírrel oszoljon szét apostoli útjára a megbékélt népek között."⁷

Illyés Gyula személyében valóban eszményi szerkesztő került a folyóirat élére. Művészi tekintélye és kiváló emberi tulajdonságai révén a Magyar Csillag köré tudta vonzani az írók legjobbjainak nagy részét, a nyugatosok Babits barátját és a Nyugat volt munkatársát látták benne, a népiesek a Puszták Népe szerzőjét, parasztpárti írot. Valóban elmondhatta magáról, hogy "legmélyebb népi voltomban is nyugatos vagyok"⁸, műveiben, eszmerendszerében kiegészítette egymást ez a két örökség. Illyést már a harmincas évek végétől szoros szálak fűzték a Sárközi György által szerkesztett népies Válaszhoz, a Nyugat szerkesztése mellett a Válasz irányításában is részt vett, Irodalmunk mondvacsinált népies-urbanus ellentétét Illyés nem érzékelhette, sőt személyes példával cáfolta. "A hazaáruló labancok s nekikeseredett kurucok közt megtalálta a magyar és európai hűség útját".⁹

A népiesek is már régóta erre a helyre várták őt.

Németh László írja 1943-ban: "Kevés dolog rombolt bennem annyit/ s tán szellemi életünkben is/, mint az ő késése. De az eredmény őt igazolja. Ez volt tehetségének a beosztása. Most olyan helyre kötötte magát, ahol kárörvendő lelkesedéssel van rajta a szemünk. A magyar irodalom 'önkormányzatát' vezetni: itt nem maradhat meg anélkül, hogy hőssé, nagy emberré ne váljon s nem szökhet meg úgy, hogy maga előttörökre meg ne szégyenüljön... Van abban valami kedvesen félszeg / s talán félelmetes is/, ahogy ez az új mester, szégyenkező maga lóbálgással az irodalom fölé kiül. Még időbe kerül, ameddig megszokja. Sok jó tulajdonsága alapján szinte az

első perctől ide kandidáltuk. Ő az, akinek a parasztírók közt is elronthatatlan helye van s a kultúra és mesterségtudókat is túlnötte. Juhász pillantásával mindent számon tart - kitűnő számtartó tehát -, de ugyanakkor mégsem izgatja túlságosan a más dolga; azaz jó kormányzó is."¹⁰

A folyóirat társszerkesztője továbbra is S c h ö p f l i n A l a d á r maradt. Schöpflin a Nyugat klasszikus nemzedékét képviselte a Magyar Csillagban. Tekintélyével és józan, szinte kivétel nélkül helyénvaló ítéleteivel mindvégig nagy hasznára volt a folyóiratnak. Bár neve nem szerepelt a fejlécen, segédszerkesztőnek maradt meg a folyóiratnál G e l l é r t O s z k á r. Igaz, ő egy sort sem írt a Magyar Csillagba, fontos szerepkört töltött be a lapnál, a Nyugat Kiadó munkájának irányítása mellett a folyóirat terjesztését is ő végezte. Segédszerkesztői tisztségben dolgozott még a folyóiratnál és a szerkesztők heti Dunakorzó, illetve Florence kávéházi összejövetelin állandóan részt vett Keresztury Dezső és Örley István. K e r e s z t u r y D e z s ő, aki Babits kérésére már a Nyugat színházi tudósításaiban is többször helyettesítette a betegeskedő Schöpflin Aladárt, ezentúl még szorosabban együttműködött természetesen a folyóirattal. Az ekkor huszonnyolc éves Ö r l e y I s t v á n aránylag ismeretlen volt az irodalmi közvélemény előtt / sajnos még ma is csak íróársai visszaemlékezéseiben él/. Munkásságát versekkel kezdte, majd kitűnő novellista lett, munkásságának legmaradandóbb értékét azonban mint határozott, megalkuvást nem tűrő kritikus és irodalom-szervező adta. Különösen a fiatalok nemzedékének volt nagyhatású szervezője, akik már-már osváti glóriával övezték. "Teljes fölkészültséggel állt nemzedéke pályafutásnak versenyindításához."¹¹ Tanulságos a kortárs Bóka László ráemlékezése is: "...a Magyar Csillagnak valójában ő volt a szerkesztője, nem azért, mert segített Illyésnek, hanem mert az ő irodalmi ítéleteire többet adtunk, mint bárkiére."¹² Vagy Illés Endre Örley-jellemzése: "Végre egy igazi kritikus! gondoltuk sokan, amikor bírálataival a Magyar Csillag külön-

böző rovataiban feltűnt. Egy kritikus, aki friss, kíváncsi kedvvel, mohón, patikamérleggel, de remek ösztönnel, az eléje kerülő műnek szinte kiszolgáltatottan s mégis megtéveszthetetlenül nyáladekelte a kortárs-irodalom élményét. Állandóan olvasott és bírált gátlástalanul, önkinzõ ószinteséggel."¹³ Munkássága legjavát Örley a Magyar Csillag szerkesztőjeként fejtette ki, korai halála felmérhetetlen vesztesége irodalmunknak.

A szerkesztők munkájukat ingyen végezték, nem az irodalomból éltek. Illyés Gyula banktisztviselőként dolgozott, Keresztury Dezső az Eötvös-kollégiumban a magyar irodalom tanára és 1937-től 1944-ig a Pester Lloyd kulturális rovatának szerkesztője, Örley a Rádió Irodalmi osztályának lektora a német megszállásig. Schöpflin Aladár a Franklin Társulat lektora, irodalmi titkára. "Dijazás? - kérdi keserűen Illyés Gyula az egyik Naplójegyzetekben - Örülök, hogy életben maradhatok; s más módon összekaparhatom, ami a csikasz-bendőnek kell, a szabadságnak".¹⁴

Az ország legjelentősebb és hosszú időn keresztül egyetlen irodalmi folyóiratának irányításában a szerkesztőkön kívül még jónéhány író részt vett. Nagyrészt a Nyugat második, harmadik nemzedékének képviselői alkották ezt az írói gárdát, esszé-irodalmunk és kritikuskaink legjobbjai voltak a folyóirat irányító munkatársai: I l l é s E n d r e, akinek már Babits mellett is jelentős tanácsadói szerepe volt, a szintén Babits szűkebb köréhez tartozó kivételes tudású H a l á s z G á b o r, a par excellence esszéista Cs. S z a b ó L á s z l ó, R ó n a y G y ö r g y, K o l o z s v á r i G r a n d p i e r r e E m i l, B ó k a L á s z l ó, Kaffka Margit után egyik legjelentősebb, legeredetibb tehetségű nőírónk K á d á r E r z s é b e t és a Nyugat képzőművészeti rovatának vezetője, F a r k a s Z o l t á n.

A legtöbbet szereplő munkatársak Elek Artúr, Gulyás Pál, Jékely Zoltán, Jócsik Lajos, Képes Géza, Komjáthy Aladár, Lovass Gyula, Makay Gusztáv, Mátyás Ferenc,

Márai Sándor, Nagy Lajos, Németh László, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Sárközi György, Sőtér István, Szabó Lőrinc, Szabó Zoltán Szerb Antal, Tamási Áron, Thurzó Gábor, Vas István, Veres Péter, Weöres Sándor voltak.

Az új folyóirat egy hónapos kihagyás után 1941. október 1-én indult Magyar Csillag néven. A lap szerkesztői úgy érezték, hogy a kényszerűségből megváltoztatott Nyugat név helyett azért helyes a Magyar Csillag lapcím, mert a "sötét éjszakában pislákoló magyar csillag" fejezi ki a leghívebben a lap programját is. Akkoriban a magyar szó hangoztatása németellenességet is jelentett egyben.¹⁵

A címváltoztatás beszédes emléke az a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött papírlap, amelyen Illyés a felmerült javaslatokat rögzíti. A huszonkilenc /Fáklya, Figyelő, Magyar Néző, Magyar Tisztás, Hajnal, Udvar, Magyar Bástya, Magyar Őrjáró, Virrasztó, Magyar Liget, Magyar Csillag, Magyar Mérleg, Magyar Toll, Irodalom, Jó Hir, Magyar Téka, Magyar Hirvivő, Magyar Gondolat, Magyar Mérték, Magyar Lugas, Magyar Mérleg, Magyar Auróra, Szikra, Magyarok, Verőfény, Kaptár, Világosság, Ugar, Atlantisz/ javaslat olvastán feltűnő, hogy közülük tizenhat a születendő folyóirat magyarságát hangoztatja. Jellemző az is, hogy több cím ezen kívül is hirdeti a különállást/ pl.: Magyar Tisztás, Magyar Bástya, Atlantisz/, s közülük néhány a békés élet nosztalgiaját sugallja /pl.: Kaptár, Magyar Lugas, Magyar Liget/. A választott Magyar Csillag elnevezés a hivatalos magyar politikától elkülönülő utat jelzi. Azt az utat, amelyen a Magyar Csillag munkatársai a későbbiek során valóban haladtak is. A kényszerű címváltás következménye, hogy az új folyóirat írói továbbra is a Nyugat munkatársainak vallották magukat. Később, egyik vitacikkében Illyés Gyula ezt írta erről: "... írók és szerkesztők a Magyar Csillag nevét mind átmenetinek tekintették, s mindnyájan mindvégig megújítottan is azt a régi - azt az Osvát-Ady-Móricz-Babits kialakította - Nyugatot akartuk folytatni, melynek fenntartását a haldokló Babits mintegy végrendeletileg hagyta ránk."¹⁶

Mint Schöpflin az első szám beköszöntőjében írja, a Magyar Csillag a régi nagy folyóiratok hagyományát, művészi igényét - Kazinczy: Orpheus, Kisfaludy Károly: Auróra, Vörösmarty és Bajza: Atháneum, Arany: Koszoru - kívánja továbbvinni és nem utolsó sorban a nagy elődét, Babits Nyugataét." "Egy pásztortűz kialudt, egy másik kigyulladt".¹⁷ Az idősebb nemzedék képviselőjében a társszerkesztő Schöpflin Aladár a Babits Emlékkönyv "Babits és a Nyugat" című irásában ezt írja: "A Nyugat pályája véget ért Babits Mihály halálával. De megmaradt a hagyomány, melyet az ő neve jelent. A tűz nem alszik. Mi új tűzhelyen fogjuk ápolni és élesztetni, akik, fiatalok és öregebbek, Babits körül gyülekeztünk. Érezzük és tudjuk, hogy a magyar irodalomnak is szüksége van rá."¹⁸

Formailag is a Nyugat örökébe lépett az új folyóirat. A címlapot továbbra is Beck Ö. Fülöp Mikes-plakettje díszítette, változatlan maradt a folyóirat ára és alakja is, az első szám, az előbbi évek Nyugat-számához hasonlóan piros fejléccel jelent meg. A szerkesztőség továbbra is a Vilmos császár úton maradt, a Magyar Csillagot is a Hungária Hirlapnyomdában készítik, azonos a kiadóhivatal, a csekkszám - la stb. - így a lap kolofonja szóról - szóra azonos lett. Az őrsgé váltáskor a régiek közül - mintegy jelképesen - Móricz is hallatja szavát. "Az újak" című első számban megjelent elbeszélésének végsősoron rokonszenves főhősében áttételesen felismerhető az új nemzedék hagyományokat nemigen tisztelő embere, maga az új nemzedék. "Akkor nem szól, nem köszön, kitolja motorját az útra. Nem ígér, nem tagd meg: ropog a benzin, kékes füstje itt marad a nádason s ő elszáguld a tiszta országúton, bele a végtelenbe, hol a párhuzamos is egy vonallá válik."¹⁹ "Nem ígér" - nem hivalkodik világ -, de legalábbis irodalommegváltó tervekkel, "nem hisz csodákban"; "nem tagd meg" - hallgatólagosan is hűséget fogad hagyománytiszteletével, történelmünk, irodalmunk legjobbjainak szellemében él, eszméiket termékenyen továbbmenti. Az első számban, de a későbbiekben is, posztu-

musz Babits-műveket közöl a Magyar Csillag.²⁰ Babits tisztelete egyébként is mindvégig jellemzője marad a folyóiratnak. A második számot Babits-emlékszámnak szánják a szerkesztők, azonban a nagy anyag külön kötetté duzzad, melyet a folyóirat előfizetői illetménykötetként már a novemberi számmal megkapnak. A korai utókor reprezentatív megemlékezése ez a könyv a költőről tartalomban, formában egyaránt. Babits barátai és elvi ellenfelei, írók, történészek, festők, szobrászok és színészek vallanak a kötetben a Műről, amit hátrahagyott, a Szellemről, amit képviselt, a Művészről, akit mindenki elismert, az Emberről, akit még ellenfelei is tiszteltek. A Magyar Csillag munkatársaién kívül Ascher Oszkár, Bálint György, Beck Ö. Fülöp, Bernáth Aurél, Fenyő Miksa, Fodor József, Heltai Jenő, Hunyadi Sándor, Jó Tibor, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Szekfü Gyula, Szomory Dezső és Tersánszky Józsi Jenő nevei fémjelzik az Emlékkönyvet. Olyan művészi, tudósi összefogás előárnyéka ez, amelyhez hasonlót majd csak a Népszava hoz létre 1941-es karácsonyi számával társadalmi téren, és amelyet újjólag Illyés Gyula valósít majd meg irodalmi téren a Magyar Csillag szerkesztésével.

Az évenként Magyar Bibliophil Társaság díját nyerő Hungária Nyomda készítette a Babits Emlékkönyvet. "A mű nyomása, tehát betűi és oldalbeosztása szépek, kötése - a Rudas könyvkötészet munkája - nem kevésbé izléses és borítólapja is - Lengyel Lajos tervezése - igen sikerült. A kiadvány külseje minden ízében megfelel annak a választékos tartózkodásnak, amely elhúnyt nagy barátunkat jellemezte: a magyar nyomdaipar méltó művészi megemlékezése az eltávozott sirján."²¹ Az Emlékkönyv hetvenkét írója tiszteletdíját, a kiadók a tiszta jövedelmet Babits siremlékére ajánlották fel. Babits Emlékestet is tartanak november 2-án a Zeneművészeti Főiskola nagytermében jeles színészek, énekegyüttes, a Magyar Csillag képviselőjében Illyés Gyula és Cs. Szabó László részvételével. Az 1942. január 1-i számban Rédey Tivadar írt tanulmányt "Magányos tornyok, csonka várfalak" címmel Babits Mihály hátrahagyott versei-

ről²², az 1942. június 1-i Magyar Csillagban Buday László értekezik "Babits Mihály őseiről",²³ kiadatlan mesedramájáról a költő felesége ír.²⁴

A költő sirjánál, halálának első évfordulóján a Magyar Csillag írói közös látogatást szerveznek, hogy ezzel "a halhatatlan költő emlékének hódoljanak".²⁵ Ennek az eseménynek a kapcsán ír megemlékezést Halász Gábor "Évfordulóra" címmel szeptember 1-én, majd ugyancsak ő mutatja be az olvasó Babitsot az év utolsó, karácsonyi számában²⁶.

A Himnusz-fordító Babitsot Balogh József "Amor Sanctus" című irásából ismerjük meg²⁷. A Halál fiairól Kolozsvári Grandpierre Emil ír meleg szavakkal "Küzdelem az epikával" címmel²⁸.

A költő halálának második évfordulóján Illyés Gyula védi meg a halála után újólág támadott Babits szellemét, a Magyar Csillag írotáborá nevében is ígéretet téve: sirjáról "el fogjuk tisztítani a köveket."²⁹ A rendkívül zavaros politikai helyzetben a türelmetlen háborúsdizók uralma idején Illyés Babits higgadtságát, türelmét idézte: "A parasztekintő, összevont pillantását, s szinte legyintés módjára ugró mosolyát becsülte a hajdani politikusokban és diplomátokban, ezt ültette volna át a maiakba is."³⁰ A háború győzelemrajongó korszakában mindenképpen haladó állásfoglalás ez, a magyar hadisikerekről és fényes harci dicsőségekről felelőtlenül ábrándozó és ezzel az emberekben felmérhetetlenül sokat romboló harcfiakkal szemben. Az 1943-as év decemberében, Babits születésének hatvanadik évfordulóján Szabó Lőrinc, Illés Endre, Bóka László, Weöres Sándor írásaival ünnepel a Magyar Csillag.³¹

De általában is jellemző a folyóíratra a hagyománytisztelet. 1941. szeptemberében ünnepelte a magyar társadalom Széchenyi születésének százötvenedik évfordulóját. Az októberi szám első oldalán Illyés "Széchenyi" című verse áll, ezzel indul a folyóirat. A nehéz idők nehéz gondolatainak bátor - még ha örülettel járó - végiggondolását, a harc vállalását emeli ki a költő Széchenyi ellentmondásaival

együtt gazdag hagyatékából:

"... adja meg nekünk mégis szép kegyként a sors
az ő utját, - a félelem,
a szégyen és önmardosás vad elemeit,
mint gőzt munkára váltani,
hogy lázas főkön vigaszul a kéz a tett
verejtékét simítsa szét,
még akkor is, ha tudja elménk: hasztalan
s arcunkon, az eltorzulón
kitörni e szó rángatódzik: "nem birom!"
s a bomló lélek, mint a láng
meg-megszakad: száll szebb részébe felfelé!-
az volt talán az istené."³²

Ugyanebben a számban Mohácsi Jenő "1841. szeptember 21-én" című művében az ötvenéves korára magára maradt Széchenyi egy napját eleveníti fel, a következő számban Németh László "Széchenyi Döblingben" című írása a döblingi napok pszichológiailag is megalapozott finom elemzését adja.

Az 1942. október elsején megjelent gyászkeretes Móricz Zsigmond emlékszámában népiesek és urbánusok - Szabó Lőrinc, Halász Gábor, Veres Péter, Németh László, Illyés Gyula, Kelemen János, Szabó Zoltán, Bóka László, Schöpflin Aladár - együttesen búcsúztatják irodalmunk egyik legnagyobb egyéniségét, fiúi szeretettel érzékelve a veszteséget: "mit nem adnánk ma érte mind, ... ha még egyszer, még sokszor, élőszóval szólalhatna hozzánk mindnyájunk apja, Zsigabácsi."³³

Ady halálának huszonötödik évfordulóján a IV. évfolyam második számával tiszteleg a folyóirat. Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Bóka László Ady-méltatása szerepel a lapban³⁴, és Krúdy Gyula egy kiadatlan regényrészlete "Ady Endre éjszakái" címmel. A következő szám is hoz egy Ady emléken tűnődő irást, Németh Lászlóét. Jellemző, hogy Illyés Gyula és Németh László azonos módon reagálnak a jubileumra, mindkettőjükénél az Ady-életmű visszhangtalanságán érzett keserűség diktálta a sorokat." Kin nőhet meg egy nemzet,

ha ilyen írókon nem? S mi lesz a sorsa a nemzetnek, amely közé ilyen írók is hiába jönnek? Elveszi őket tőle az emberiség. Nem csak a régi zsidóknak válhatott gyalázatukká legnagyobbjuk. A mi messiásainkat is átvehetik, - nélkülünk is." /Németh László/³⁵ Illyés Gyula így ír: "Költői hatása, kimondhatjuk, nem olyan amilyent ő várt, az ifjú szivektől. Ezt mondhatjuk ki eszméiről is. A hivatalos ország, ha ünnepén netán felmutatja is, egy belső részeitől megfosztott múmiát fog felmutatni. A közélet évtizedek óta úgy forgatja eszméit, mint megannyi élesre fent, de nyeletlen pengét: nem tudja kézbe kapni."³⁶

Más ez az ünneplés, mint a "hivatalos ország" ünneplése, sőt - felelet arra. "Ady nem alkulszik." Ady szelleme nem éri be felelőtlen látszatmagyarsággal, nem miniszter-grófok és nagypénzű gyárosok vállveregetésével, nem elegyedik híg elemekkel.

A haladó írói hagyományok, igazi költői-írói életművek megbecsülése, számontartása, a folyóirat jelentős feladatai közé tartozik. József Attila akkori elismertetésében is nem kis érdeme van a Magyar Csillagnak. A Vörös Ujság egykori munkatársa, Aranyosi Pál könyvismertetést ír József Attila makói tanárbarátja, Galamb Ödön könyvéről, a költő halálának ötödik évében.³⁷ Rónay György "Jegyzetek József Attila sirjánál" című írásában a költő gondolati hagyatékának bátor továbbvitelére biztat: "Csak virrasszon is pora fölött 'szilaj szeretetünk' lángja, elhessenteni 'nagy baját' - a legnagyobbat, ami költőt érhet: azt a rideg kegyeletet, mely holt márványba vésné vonásait, de nem dalolná élő szájjal énekét! S nem ezt vagy azt, de mindet; hiszen a játék, az ének önfeledt ömlése éppen úgy az övé, mind az indásan kúszó gondolat, a tompa láz, a bosszús lázadás. S ki tudja, nem egy-egy villanó ötlete, partakviztiszta dala győzi-e le 'bizton' kétkedő lelkünkben 'ismeretlen érveinket'?"³⁸ Az 1942. december 1-i számban Halász Gábor, a Szép Szó munkatársai nevében pedig Gáspár Zoltán emlékezik a halhatatlan művészre, munkatársra halálának ötödik évfordulóján.

A művészvilág egyéb évfordulóit is számontartja a folyóirat, üdvözli Kodályt hatvanadik születésnapján³⁹, hírt ad nagy rendezők haláláról⁴⁰, képzőművészek jubileumairól.⁴¹

A hagyományörzés, az elődök emlékének ápolása bátorságra serkentő önbizalmat is adhatott abban a korban, amelyben "... az ember úgy elaljasult, /hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,/ s míg balhitekben hitt s tajtékozott téveteget,/ befonták életét vad kényszerképzetek."⁴² Kellett az erkölcsi fogódzó, a szilárd támasz ebben a gyanús bizonytalan korban, hiszen Illyés is úgy volt németellenes például a sztálingrádi csatáig, hogy nem bizott a németek vereségében.⁴³

Az olvasók a vártnál nagyobb érdeklődést tanúsítanak az induló folyóirat iránt. Az első szám egy hét alatt elfogyott, a második kiadást még októberben árusítani kezdték. A szerkesztőknek egy év múlva sikerült a lapengedélyt úgy módosítaniok, hogy az új engedély lehetővé teszi a havonkénti két megjelenést, ezentúl - mint a Nyugat - minden hónap elsején és tizenötödikén jelent meg a Magyar Csillag. Ebből az alkalomból Illyés Gyula összegzi az eddig megtett út eredményeit, s az első év munkája után nyugodt lelkiismerettel írhatja le: "Úgy érzem, biznunk lehet útirányunkban."⁴⁴ A folyóirat számüzte lapjairól az irodalomhoz sajnos ezidőben oly közelálló személyeskedés és megalapozatlan vádaskodás hangját, a Magyar Csillagon belüli viták kevés kivétellel elvi okok miatt robbantak ki. Jellemzőnek érezzük például, hogy mindjárt az első évfolyam második számában kemény bírálat alá veti Szentkúthy Miklós Kerényi Károly mitoszértelmezését, amely a fajelmélet szolgálatába szegődött német történelemszemlélet hatása alatt áll; jellemző hasonlattal: "művei és előadásai, mint a bor, csak bódító hatásúak" - érzékelteti a szerző Kerényi és a német szemlélet jellegét, s talán a fajelmélet lényegét is.⁴⁵ Sajnálatos, hogy Szerb Antal és Devecseri Gábor nem érzékelik Szentkúthy vágásának igazi irányát, s a szellemtörténeti iskolát támadni érezvén, sértett elkeseredettséggel védelmezik Kerényit. Szentkúthy válasza még egyértelműbb: "...a tények,

a gondolatok és az igazi törvények nevében tiltakozom üres frazeológiák ellen"⁴⁶ - írja, majd később így jellemzi Kerényi eszmerendszerét: "... ha kihúznánk Kerényi nevét a címlapról, X átlag német ú.n. tudományos könyvvel összetéveszthető."⁴⁷

Sikerült "szekértáborba" gyűjteni az írók legjobbjait, olyan humanista, fasisztaellenes fórummá építeni a folyóiratot, amely így progresszivitásában is a háborús évek legjelentősebb irodalmi orgánumává vált. És hosszú ideig egyedüli orgánummá. Az irodalomtól, az átlagosnál élesebb szemű, jobban tájékozott írótól útmutatást is vártak az olvasók, és - ismét a nemzet és az irodalom szoros kapcsolatára kell utalnunk - nemcsak irodalomelméleti-történeti kérdésekben, hanem nem utolsósorban a politikaiakban is. A Magyar Csillag a politikai kérdésekre érzékenyebben reagált, mint a Nyugat. Döntő szerepe van ebben az egyre éleződő és Magyarországot tehetetlen testként magával sodró háborúnak, de jelentős összetevője az is, hogy a folyóirat irányítói fiatalabbak a Nyugaténál, olyan nemzedék tagjai, akiket a kiéleződött társadalmi, politikai helyzetben nem vonz már annyira a l'art pour l'art varázsa, akik azért akarnak elzárkózni az "irodalom alatti zaj"-tól, hogy irodalmunkat az irodalomfeletti feladatokra is képessé tegyék. Illyésék nem vállalnak azonnosságot a vezető körök politikájával. nemzetünk sorsának jobbrafordulását nem az eljövendő győzelemtől, annál inkább a nemzet belső magáratalálásától várják." A magyarság most éli várakozásainak tán legsúlyosabb esztendejét. Ágazhatnak reménységek erre és arra, de a magyar ma igazán arról ismerszik, hogy bizalma magában van. Aki túlsokat vár a külső erőktől, az a maga képességét gyöngélli, egy kicsit saját sorsát adja fel. Meg kell találnunk helyünket nagyon is Európában, de a magunk erejéből, amiben az is benne foglaltatik, hogy olyan hírünk lesz, amelyen erőnk. Fel kell készülnünk erre az erőkifejtésre."⁴⁸

A "csak magunkban bizhatunk" gondolata leszámolás a különféle angolszász orientációjú illúziókkal is, amely

- a Kállay-kormány működése idején különösen széles körökben hódított. Nem tevékenység nélküli, csodaváró álláspont azonban, hiszen Illyés Gyula erő kifejtésre szólít fel. A cél nem sok, nem is kevés: reális. Ha kísért is itt-ott Petőfi hősie korának serkentő példája, amikor a költők közvetlenül is beleszóltak hazánk politikai életébe, sorsfordulót szerveztek, Illyésék leszámoltak magukban ezzel a valótlan párhuzammal, ők már más korban, más emberként, más körülmények között éltek, gondolkodtak. Hiányzott belőlük a heroikus emberek naiv bátorsága, az a romantikus "szabadság vagy rablánc"-szemlélet, ami még Petőfiék mozgalmának egyik lendítője volt, amely azonban a XX. század közepén a megváltozott körülmények folytán már hamosan csengett az akkori jelenre vonatkoztatva. A megfontolt emberek bátorsága az övék. Ők már Petőfit sem engedték volna tovább Mezőberényből egy szép, de értelmetlen halálba, hiszen az irodalomra, sőt az írókra nemcsak győzelemig vagy bukásig van szüksége egy nemzetnek, hanem fokozott mértékben azután is: "Az újkorban a nemzetek irodalmuk izomzatával álltak talpra. Ezt az erőt tartogatják megbicsaklásuk esetére is."⁴⁹ A magyar társadalom sem annyira egységes németellenességben, tehát a függetlenség kérdésében, mint 1848-ban. Sokan elhitték, hogy Trianont csak háborúval, csak német segítséggel revideálhatjuk. Európában legtovább valóban a mi uralkodóosztályunk tartott ki a németek mellett. Kiábrándítóan reménytelenek lehettek ezek az évek a gondolkodók számára, olyanok, amelyekben ha öncsalás nélkül számot vet környezetével az ember, "okos fejével biccent, nem remél." Olyan kor ez, amelyben egy irodalmi folyóirat számára a tiszta emberi hang megőrzése, az irodalom becsületének védelme, az irodalmi értékmentés is - látszólag magától értetődő dolgok - nehéz feladatok, hiszen a fasiszmus fékevesztett korában még higgadt okfejtésre, jóhiszemű eszmeecserére, az igazság szolgálatára felhívni is - a tisztelendő értő fülek kivételével - a legtöbb esetben is pusztába kiáltott szó. Illyés Gyula vállalta ezt a hálátlan feladatot. Nem épített Potemkin-falvakat, nem kovácsolt hősie forradalmi terveket, egyszerűbb dolgot művelt: hozzálátott a

hivalkodás nélküli, köszönetértenemjáró feladatok megoldásához. "A veszély óráiban munkánkat még pontosabban és szigorúbban kell végeznünk. Az orvosnak a gyógyítást, a mérnöknek a tervezést, nekünk - épp oly hiven és állhatatosan - azt kell elvégeznünk, amit egy nemzet iróira kiszab. Pontos mondatokat kell írunk, e mondatokkal az élet zavaros agyagából az igazságot és valóságot kell kiválasztanunk. Ügyelnünk kell a szavak és itéletek hangsúlyára, a nyelv és a szándék tisztaságára, a fetőző, az idegen elemek lehető gyors eltávolítására. A nemzet ilyen szerény, fiaitól a nagy pillanatokban is csak ilyen babra-munka elvégzését kéri: a házkörnyék rendbentartását, az örökség megóvását, a folyamatosságot. Ezek nélkül ugyanis egyetlen pillanatot sem élhet, sem nagyot, sem kicsinyt. A döntő tetteket, hirtelen, viszonzásul úgysis ő súgja.

Az elkövetkezendő próbáltatások közt is ezt szeretnénk vállalni, sem többet, sem kevesebbet. Megköszönve az eddigi segítséget, ehhez kérjük irótársaink munkáját, irodalmi életünk tárgyilagos hozzászólását, olvasóink figyelmét."⁵⁰

Az eltelt idő távlatából bizton állithatjuk: Illyés elérte, hogy kövessék. Az írástudók és írásértők legalább. Törekvéseik természetesen nem vítették ki a hivatalos ország elismerését és rokonszenvét. Az irodalom irányítói és az ország irányítói nézeteikkel egyre inkább eltávolodtak egymástól. Az előbbieket látva, hogy a Horthyék vezette állam vesztébe rohan - mentve ami menthető - legalább saját birodalmukat, az irodalmat, irodalmunk becsületét szerették volna megtartalmazni az utókor, a történelem elmarasztaló ítéletétől. Bátor "Együttes vallomás"-t téve az írók a Magyar Csillag 1943. május 15-i számában az irodalom nevében elhatárolják magukat a még mindig háborútól részeg államtól. /Pedig már a sztálingrádi csata után vagyunk!/ Erdemes teljes terjedelmében még egyszer elolvasnunk ezt a kivételes jelentőségű vallomást:

"Irodalmunk történetéből is úgy ismeretes a magyar író, mint nemzetének lelkiismeret. Hűséges volt mindig az emberi eszményeihez és a nemes faji hagyományokhoz, de a

szükséges nemzeti fejlődés érdekében és a nép sorsának javításáért ugyanakkor vállalta a harcot is.

Az első világháború óta a mi irói nemzedékünk ugyanezt tette. Eleddig a sors megtagadta tőlünk azt a legfőbb jutalmat, hogy eszményeinket politikai és társadalmi erők a nemzet érdekében valóra váltsák. Ehelyett szellemi eredményeinket világnézeti és társadalmi jelszavak alá próbálták temetni két évtizeden keresztül; küzdelmeinket pedig azzal rontják ma is, hogy egyrészt az irodalmi életben ellentéteket szítanak, másrészt pedig írókat és műveket célzatos politikai szinnel festenek be.

Szükségesnek tartjuk az elvi vitákat, amelyek tisztáznak és tisztítanak, de az építő szellem tekintélyének védelmében egyes írók is megnyilatkoznak néha. Hívei vagyunk annak is, hogy az irói meggyőződést és a műveket a nemzetépítés és a társadalmi fejlődés szemszögéből vizsgálják, de a magyarság egyetemes érdekének védelmében visszautasítunk minden olyan célzatos ítélekezést, melynek szempontjai inkább hatalomvédők vagy pártosak, mint egyetemes érdekek. Ilyen esetekben ha legtöbbször lemondunk a személyes védekezés jogáról, úgy érezzük, hogy a szellemi öntudat megbecsülése rejlik ebben a lemondásban; közös eszményeink védelmét választjuk, hogy ezáltal is példázzuk a fokozott fegyelmet és a közös felelősséget a nemzeti sorsban.

Korváltó és háborús időkben, amikor a szenvedélyeket sok minden csábítja nemtelen csapongásra, nem könnyű a fegyelem benső fogadalmában élni. S bár, éppen hangadó helyeken, vajmi ritkán értékelik ezt az önkéntes fegyelmet, mi mégis erre kötelezzük magunkat, mintahogy a magyar falu és a munkás tömegek is ilyen fegyelemben élnek. Tévedne azonban bárki, aki azt gondolná, hogy a magyar írók önkéntes fegyelme a magyar sors mai vajúadásában csökkent éberséget jelent, vagy elaltatott szenvedélyt a nemzeti fejlődés és a társadalmi átalakulás dolgában. Egyedül a szellem méltóságát, gondolkodást, a beszéd, és az írás színvonalát szeretnők fegyelmezetten s oly sok veszély között megőrizni.

Meg kell őriznünk, mert úgy hisszük, hogy a szellem erkölcsi tekintélyére, valamint a beszéd, és az írás emberi hitelére igen nagy szükség van. S bizonyára még nagyobb szükség lesz rá akkor, amikor megújult nemzetet kell majd teremteni, igazságos magyar és emberi társadalmat, s valóban Édes Házát a dolgozó magyaroknak.

Reméljük és hisszük, hogy ez írás belső tartalmával egyetértenek azok az író társak is, akiket nem volt módunk és alkalmunk szándékunkról értesíteni s akiknek így adunk hirt.

Illés Endre

Kodolányi János

Tamási Áron

Zilahy Lajos

Illyés Gyula

Márai Sándor

Veres Péter" 51

Ennek a szellemnek és szemléletmódnak köszönhetjük, hogy háborús irodalmunkért nem kell szégyenkeznünk, - sőt, ha tetszik büszkék is lehetünk - , mert sértetlenül túljutott a háború különféle buktatóin, hogy értékes íróink között nem akadtak "behódolók", akik írói becsületüket elcserélték volna a "hivatalos" költőknek járó mindenkor is kétes értékű állami megbecsülésért. A szenvedélyes igazságkeresés, az ezzel járó kiméletlen önvizsgálat, a még ha örülettel is járó gondolatok vállalása az első lap Széchenyi versétől egészen a betiltásig a Magyar Csillag egyik legfőbb jellemzője maradt.

Az Együttes Vallomás alapgondolata a Magyar Csillag több írásában fel-felbukkan. Az írók önkormányzatának hangoztatása menekülés ugyan a napipolitika besározó, beszennyező hatása elől, adott esetben mégis az egyetlen megoldás, hiszen: "Mit tehet ma az író, az íráson kívül? Mit tehet akkor, amikor történelmi cselekvéshez csak megszervezett mozgalmak juthatnak s az utcán csak járművek közlekedhetnek?"⁵² Cs. Szabó László a hajdanvolt lelkesítő márciust idézi. - "Van kor, mikor a nemzet egy maroknyi íróból áll. Magyarországon éppen ez volt az aranykor."⁵³

Szabó Lőrinc Babits ürügyén elmondja szinte ugyanazt, amit Illyésék az Együttes Vallomásban megfogalmaztak: "Reakcióink szintén csak a meghasonlottság újabb termékei és bizonyítékai: egyenkint vagy kis, zárt klánokban még csak elébe se mehetünk valami képzelt jövőnek. A politikusnak ilyenkor talán más a dolga. A legjobb, amit mint írók tehetünk: a legigazabbat adni magunkból, s úgy, ahogy legjobb erőnkől telik. Babitsnak is ez volt az útja."⁵⁴ Ebben a kérdésben valóban nézetazonosság uralkodik a Magyar Csillag szerzői gárdájában: "Lehet elfogult vagyok, - vajjon van-e szó-szoros értelemben vett elfogultlanság? - de számomra a magyar parasztság és munkásság szellemi előretörése a döntő legjobban az írói vonalon látszik meg -, mert sok hibája és kitérője ellenére itt látok csak frissítő erőt, teremtő lendületet."⁵⁵

"...minden államszeretetet gyanús. Aki az államot szereti, egy érdeket szeret. Aki a hazát szereti, egy végzetet szeret."⁵⁶

"Van-e a magyar irodalom egészében olyasmi, amire a külföld mint szellemi tüneményre fölfigyelhet? Ugy érzem van: a magyar történelem katasztrófák igazságtalan során süllyedt le a legsúlyosabb gyarmati sorba. Nincs még egy nép Európában, amelynek ilyen kevés része volna államában s nem sok a színesek közt, amelynek ilyen kevés reménye lenne a szabadulásra. De az a történelmi nyomás, amely a magyar népet s a magyar művelteket meglehetősen elkorcsosította; a magyar szellemből egyre aránytalanabb tromfokat csikar ki."⁵⁷

"De ne felejtsük el, hogy a művészet több és nemesebb dolog a legtöbb emberi megnyilvánulásnál. Ha emberi vonatkozásban egyáltalában lehet örökkévalóságról beszélni, a művészet termékei erről beszélnek. Nemzetek, fajok, hatalmas kényurak tüntek el az örökös feloszlásban és újjászületésben és el fognak tűnni a jövőben is, de az egyiptomi piramisok és alattuk a Sphynx megközelíthetetlenül emelkednek ki az idő tengeréből."⁵⁸

"Az idők nem várnak s kár volna azokat az erőket, melyek most mindenkit a megújulás felé hajtanak, nem a legmagasabbra törő erőfeszítésre fogni be és elakadni egy nem szükségszerű közbeeső állomáson.

Ki kell tervelnünk a legapróbb részletekig, hogy az élet hogy folyék a kereteken belül: a társadalom, a kultúra, az egyén boldogsága. A gondolatok tisztázását kell legalább elvégezni a legjobbakkak, ha azt remélik, hogy a hajdani reformnemzedék szerepét tudják betölteni."⁵⁹ Ez volt az ösztönzője és előidézője az 1943 novemberében kirobbant, később "Hirünk a világban" néven ismeretes, más folyóiratokra, napilapokra kiterjedő vitának is. A magyarság rossz hírére való tűnődés több szerzőt foglalkoztatott már a folyóirat hasábjain. "Mikor tanuljuk meg végre, hogy tervszerű félrevezető hadjárat következménye ez a tájékozatlanság, ami ime ilyen kitűnő tudósnál is tapasztalható, és senkitől sem várhatjuk a helyes tájékoztatást, csakis önmagunktól?" - kérdezi Joó Tibor már 1941-ben.⁶⁰ Képes Géza megoldást is ajánl: "Ezenkívül igen fontos az is, hogy - bármily művészi fokon nyilatkozott is meg - ismertessük a ránk vonatkozó irodalmat. Végre is: a rokonszenv igazi légkörét az teremtheti meg, ha látjuk: tudnak mirőlunk."⁶¹ Ezt a nem csak írókat foglalkoztató kérdést is napirendre tűzik a folyóirat irányítói. Egy kávéházi beszélgetés során határozták el a szerkesztők, hogy a lap hasábjain számotvetnek nemzetünk hírével, pontosabban rossz hírével, őszintén megkísérlik feltárni az okokat, a hírek forrásait.⁶² Az apropót Apponyi Sándor centenáriuma szolgáltatta, aki a XVIII. század derekáig összegyűjtötte a magyarságról irt külföldi följegyzéseket. Balogh József, a Magyar Szemle köréhez tartozó és a Nouvelle de Hongrie révén Babitscsal, de később Illyéssel méginkább jó kapcsolatot tartó irodalombarát, - szervező írta az első cikket "A nemzeti önismeret eszközei" címmel, figyelmeztetve arra, hogy folytatni kell Apponyi munkáját, hiszen csak így ismerhetjük meg elfogultság nélkül saját erőinket. Ismerjük meg erőinket! - ez a "csak magunkban bizhatunk"-kal

szorosan rokon gondolat egyre aktuálisabb, mivel "...az erősebbnek eszköze az is, hogy a gyengét 'vétekbe ejti'. Igy a kis nemzetnek valóságos vétkeivel, vagy olyanokkal, melyeket ellene megkonstruáltak, kell megküzdenie; de hogyan küzdhessen, ha nem tudja, hogy mit vetnek szemére, - mit méltán s mit méltatlanul?"⁶³ Érezzük, hogy a németek "vétekbe ejtő" hatásáról szól itt Balogh József, ha nem is fogalmazhat teljes nyíltsággal. A németbarát politikánk miatti ellenszenv Keresztúry Dezső cikkében is külhoni rossz hírünk egyik jelentős összetevője. Keresztúry már nyiltabban fogalmaz: "Az ellenünk irányuló ellenszenv nem kis részben tehát Németország szövetségese ellen irányul azoknak a népeknek körében, amelyek a német nép évszázados ellenségei."⁶⁴ De természetesen - hiszen őszintén keresték a megoldást - a szerzők nem elégedtek meg ezzel a felmentéssel, nem vádaskodtak, a végső okot tényleges hibáinkban keresték. Valóban leginkább a végzetes bajt elhárítani kívánó orvoséhoz hasonló az ő szerepük: "Ha megtaláljuk valamely kedvezőtlen vélemény okait, voltaképpen már megrendítettük az orvoslás művét. A nemzet haladása részben a 'nemzet híréből' veszi indítékát."⁶⁵ A sokszor igaztalan, rosszindulatú vádaskodásra nem feleltek azonnal ellenpropagandával, esetleg viszontvádaskodással, inkább ezt hirdették: "Hírünk végzetes de még végzetesebb, ha ezzel nem vetünk kellő módon és kellő időben számot... belsőleg kell előbb megigazulnunk, hogy a világ előtt méltán igazolhassuk magunkat a rossz hírek vádjai ellen."⁶⁶

Hogy sokakat foglalkoztató, lényeges kérdésre tapintottak a szerkesztők, azt a vita nagy sajtóvisszhangja bizonyította. Vass László, Szabó Zoltán, Tóth László, Márai Sándor, báró Radvánszky Antal, Zolnai Béla, Máthé Elek, Kósa János, Irk Albert, Fenyő Miksa szóltak hozzá ehhez a kérdéshez különféle napilapokban, elsősorban a Magyar Nemzetben⁶⁷ és a Pesti Hirlapban.⁶⁸ A Magyar Csillag is kapott több, cikknek is beillő hozzászólást, ezek közlésére azonban - éppen a bőség miatt - nem volt lehetőség. Vitazáró hozzászólásában Illyés Gyula - az or-

szág legrangosabb és ez időben egyetlen irodalmi folyóiratának vezetője volt - az irodalom nevében megismételve az Együttes Vallomásban mondottakat, szakított az állam irányelveivel, elképzeléseivel: "A magyar írók első feladata még mindig a nép ügyét képviselni, s emiatt valami visszavonja attól, hogy fentartás nélkül a nép felett álló erő munkájában is részt vegyen. Az író csak a nép tömegeivel vonulhat be 'az alkotmány sáncaiba'. Vagyis ezen a kanyaron is odaérkeztünk, hogy az első a belső megigazulás. Hogyan lépjen fel külföldön az ország védelmében a magyar szellem, amíg itthon nem kaphatja meg - a társadalomtól, az 'alkotmánytól' - a méltó helyét? Tudjuk, történtek nálunk is kísérletek a szellemi életnek, hogy így mondjam, állami érvényesítésére. Ezek előbb-utóbb mind eltolódtak eredeti céljuktól, a publicisztika, majd a napipolitika felé. A magyar irodalom nem egyesült az állammal, még csak nem is szövetkezett vele, a szó jó értelmében állam maradt az államban, tartotta függetlenségét. Ezt az utat kell folytatnia.

Mint annyi más dologban, hirünk mentésében is az irodalom csak önállóan járhat el, munkájának csak így lesz eredménye. Erre az alkotmánytól nem kér mást, mint hogy szerveit kényére mozgathassa, erőit szabadon fejthesse ki. Ezek a sorok március tizenötödikén fognak napvilágot látni, Petőfiék ünnepén. Azt kívánjuk, amit ők: a nemzet súlyos útszakaszain az ő lelkiismeretességükkel szeretnék feladatunkat teljesíteni."⁶⁹

Ekkor azonban már minden erő kifejtés hiábavalónak bizonyul, három nappal a lap megjelenése után Magyarországot megszállták a német csapatok, még egy szám megjelenhetett 1944. április 1-én, sőt már az április 15-i szám is a nyomdában volt, amikor betiltották a folyóiratot.

A nem teljes négy év folyamán negyvennyolcszor - összesen 3083 oldalon - megjelent Magyar Csillag betiltásával megszűnt, most már visszavonhatatlanul és megmásíthatatlanul a Nyugat is - ezért is nehéz hitelt adni Gellért

Oszkár visszaemlékezésének, amely szerint a folyóirat fő-szerkesztője kiprovokálta a betiltást. A kérdést végsősor-ron megnyugtatóan Illyés Gyula 1954-ben, az Irodalmi Uj-ságban megjelent válasza⁷⁰ döntötte el, melyben elbeszéli a folyóirattól történet megválás "szinjátékát", a szer-kesztés utolsó napjait. A Magyar Csillag utoljára Illyés Gyula közreműködése nélkül készült el, aki előbb Németh László rokonáéknál Gödön, majd Ozorán rejtőzött el a né-metek, nyilasok, csndőrök elől, mert - becsületes, bátor szerkesztő révén - neve szerepelt a letartóztatandók név-sorában.

II. fejezet

A FOLYÓIRAT PROGRESSZIVITÁSA SZÉPIRODALMI ROVATAINAK TÜKRÉBEN

" - Mi a terve ... az irodalmi ellentétekkel? Meg akarja szüntetni azokat?

- Céлом: ezt a sok csoportot összefogni, az ellentéteket irodalmi színvonalra emelni. Ugy, hogy ki-ki maradjon meg elve mellett. A hang és eszmekifejezés legyen irodalmi. A Magyar Csillag feladata az, hogy magasra kényszerítse az irodalmi életet.

- Miért van szüksége különböző irányú írók egységére?

- Erre a szellemi egységre óriási szükség van, mert Magyarországon lassanként a függetlenséget már csak a szel-lem képviseli. A függetlenség mellé való állás becsület-beli kötelesség.

- Mi a véleménye a szellemi életünkben dúló harcról a falu és város közt?

- A mostani városi és falusi ellentétet mondvacsinált-nak érzem. Az az érzésem, hogy sem ezek, sem azok nem tudták megértetni magukat sem egymással, sem az olvasók-kal, ezért van a kibékíthetetlennek látszó ellentét és különbség. Szerencsétlennek tartom ezt a kettősséget,

bár ha nem volna, meg kellene teremteni."¹

Szabó István már említett 1941-es interjújából való ez a részlet. Abban a kényelmes helyzetben vagyunk - korai utókor lévén -, hogy könnyen szembesíthetjük a terveket a megvalósítással, a célt az eredménnyel. Az 1943-as év új-évi számában Illyés Gyula így ír: "Olvasóit e folyóirat nem járósallagra szánta, dolgozótársira sem szándékozik ráerőszakolni szerkesztőinek világnézetét, nem ilyen céllal indult."² Mégis, egy folyóiratnak lelke, jelleme van. Az azonos célért "szekértábor"-ba gyűlni készek alkalmi közösségében létrejön először a még leghevesebb indulatú vitákban is az irodalomhoz méltó hang, ezt követően pedig a lovagias türelem, megértés mások elképzelései, eszméi iránt. A Magyar Csillag szekértáborának legfőbb erői - így együtt! - a népiek és urbánusok voltak. A közös cél érdekében mindkét írói csoport félretette korábbi ellenérzéseit, vélt vagy valóságos ellentéteit. "Boldog az az ország, amelynek egy korszakban tizenöt-húsz írója van; ha ezek baráttan összedolgoznak, ez a legrettenetesebb, de mégis a legáldásosabb klikk. Igyekszünk a legjobbakat úgy összegyűjteni, hogy a baráti együttes eredménye kölcsönös serkentés, őszinte kritika legyen... Az irodalom függetlenségére alakuló szekértábor, úgy lehet egy nép szellemiségének védvéra lesz, erre kell felkészülnünk."³ - írja a főszerkesztő 1942 novemberében. Igazi ellentét csupán a népiek jobbszárnya és az urbánusok között maradt. Rónay György így emlékezik erre: "Népiek-urbánusok ellentéte emlékezetem szerint a lapon belül nem játszott szerepet. Illyés személye körül valóban létrejött az 'egység', úgy, hogy ki-ki megtartotta a véleményét, és adta a java munkáját... Ami 'külön' volt ettől: az a 'népiek' egyik szárnya volt / és itt próbált Illyés valamiféle összefogást, meggyőzve az említetteket a közös asztalhoz ülés révén/, azok, akik jobbra kacsintgattak, többé vagy kevésbé mellre szívtak bizonyos nem éppen fasiszta, de mégiscsak valamiféleképpen 'nemzeti szocialista' /de németellenes!/ ideológiát, elfogadtak ellen-Baumgarten-díjat...Itt volt,...itt, és

nem egyebütt, a népi-urbánus ellentét gyökere. Nem parasztellenességben, nem 'polgári' elfogultságokban..."⁴

De ezek a jobbra tolódott népiek jobbratolódásuk mértékében kiszorultak a folyóiratból, egymásután lemaradtak, nem értették, vagy nem akarták megérteni Illyés programját. Jellemző erre Erdélyi József esete. A politikában tévutakra jutott költő költészetével is helytelen utakat járt a világháború éveiben. Verses nyelvészkedéseivel egyszerre a nyelvészetet és a költészetet is kompromittálta, ilyen színvonalal nem sokáig szerepelhetett a Magyar Csillag hasábjain. A folyóirat és Erdélyiek kapcsolatáról 1943 júniusában Illyés Gyula a következőket írta: "Fodor és Erdélyi, néhányunk érzése szerint, hangjukban itt-ott némi túlzással emlékeztek meg folyóiratunkról; az őket illető bírálat ettől legfeljebb csak kedvezőbb lett; ha volt elfogultság, az így működött. Ez volt a szerkesztő luxusa."⁵

A Magyar Csillag szépirodalmi alkotásaiban jelentős szerepet játszik a háború elleni tiltakozás. Háborúban költőnek lenni különösen nehéz feladat, hiszen a költőktől egy nép vár vigaszt, tanácsot, segítséget. Költő, pap, moralista szavára azonban épp a háborúban hallgatnak a legkevésbé, s éppen azok nem, akiknek leginkább hallgatniok kellene, akik tevőleges részesei a háborúnak. Minden figyelmeztető szó értelmetlenné válik. És mégis, a Költőnek teljesítenie kell feladatát, át kell élnie a Cassandra-sorsot, s az értelmetlen küzdés minden nyomorúságát.

"Az én betegségem, hogy még itt vagyok
és soha már nem is szabadulhatok.
Hogy magasan, de csak olykép magasan,
mint ki magasitva szégyenfára van,
hallanom és látnom im mindeneket,
de tennem jottányit nem rendeltetett;
hogy amire nézek, feddően visszanéz
úgy löki értelmét belém, mint a kés,
hogy bárhová nézek, vádló válaszát
szíjként vágja végig rajtam a világ...

... Te merészen, szemközt merj szenvedni. Valld:
volt, ki attól élt, hogy más helyébe halt.
Valld: ki csak magáért szenved és jaját
úgy csörgeti, mint a fősvény aranyát,
legtöbbet magából az veszti, az pazarl.
Szenvedj te, míg szenved a világ s akarj
még több szenvedést és valld, hogy a halál,
akár a mesében, hol boldog király
az lesz, aki próbát legtöbbet kiáll...

Valld: ki megfut isten korbácsa elül,
az is isten színe előtt menekül.
Midőn minden hallgat, midőn csak a gép
veti fel az égre láng - s üvegszemét,
finom idegzettel, mint minden paraszt,
fújd az évek óta elrekedt panaszt.
Mint kutya a holdat, azt a hideget
úgy kérd, akit kérsz, tán az sem siketebb.
Hallanak-e, vagy sem többet azt se kérd,
úgy szép az áldozat, hogyha: semmiért!
Ugy nyujtsd fel a szíved azon üresen:
Többi a te dolgod, édes istenem."⁶

Rokon gondolat bújkál Illyés egy másik nagyjelentőségű
versében is, melyet a Szabadság költőjének százhuszadik
születésnapjára írt 1943-ban.

"... Feledd a sirt a sárt, a várost,
hol kővel dobált meg a nép.
Megbocsájtottál. Feledd: attól
lett a feloldott csőcselék
még aljasabb... Hogy érte haltál?
A sas meghalt, a verebek
csak hangosabbak: ládd világ, mily
áldozatot érdemelnek!

... Pirulnék ünnepelni téged,
adóm ily olcsón adni meg,
amiért te újra - itt benn érzem -
odadobnád az életet.

Kiért? Miért? Óh be jól értlek
érthetetlenül is, akár
eszmédet, melyért holtnak ünnep,
élőnek átkok átka jár.
Nekem is - jöjjön, érjen még több
gáncs és gyalázat; legalább
én vezekeljek, legalább így
hasonlítson valaki rád!"⁷

A háborús valóságról tudomást nem venni lehetetlen:

"Mi is csöndesen járkálunk az utcán,
szemünk lehúnyjuk: legyünk hát vakok?
- Az elsötétült városok fölött
riadtan hallgatnak a csillagok"⁸

"... óh élet, részeg csatatér! -
Aztán az emberek! gyilkosok!
Vakitott, megfojtott agyvelők!
S hús-gépek, járó oszlopok:

munkások teste! Kezek, tüdők,
hús, mit a pénz lassan megölt!
S szétlőtt katonák! örök sirok
kiütéseitől beteg a Föld!

És aki él: tört szerkezetek
reszketnek az utcasarkokon:
rokkantak! Rombolás, amin
nem segít semmi hatalom:
jaj, látom a fekete harcot!"⁹

A látszólag tájleíró versek képei is rendre a gyilkos há-
borút idézik:

Már hosszan tart, míg felszakad a köd,
ökörnyál száll, pereg a sárguló
levél; öregszik, bóbiskol az ősz.
Csipős az éj; lehet, jön már a hó.

Villan s zuhanva csap le a sirály;
rémült céljára hullva felvisit,
mint siró kő, melyet egy óriás,
vad szenvedély parittyája hajit.

Száll, s hull, kereng a szédítő, sikos
örvényben, mint mi: üldözött vadász.
Ki taszit ölni minket és mikor
ér célba majd e tompa zuhanás?"¹⁰

"Vérszinü most a világ, feketednek az alkonyi árnyak,
reszketnek a fények az este előtt,
fél a világ, mert már az idő nagy tengere árad
s partjára kidobja a lomha jövőt.

Lassan mozdul már a jövő csodaállata - mit hoz?
Semmit sem ígérhet a lépte nekem.
En nem ajándékért kelek át - ha kibirom - e piszkos,
vad, kultura-alkonyi tengereken."¹¹

A harcterek pokla, az áldozatként odadobott katonák sorsa
egyaránt megkerülhetetlen és elhallgathatatlan:

" Aztán nekem is eszembe jutottak
a véghetetlen téli harcterek,
ahol most szintén jókedvű kakukkhang
kondul emberi maradványok felett,
az új lombból minduntalan kibukkan,
s mint egy királyi post mortem-érmeget,
osztogatja az arany éveket;
eképp a hősök hullaként oszolva,
megtudhatják, meddig élhettek volna."¹²

" Ukrajna ma, amikor ezeket a sorokat írom, rettenetes
tűz- és páncélosdúlta pusztaság s a Gogoly fiatalkori műve-
iben szereplő helynevek szörnyü képeket idéznek fel a lé-
lekben; ha azt mondom, Ukrajna, annyi, mintha azt monda-
nám: pokol."¹³

"... minden Közelnél erősebb a
Messze,
a Messze, ahol katonáink ... Óh, de
fáj ma
boldogan is az ember szive
tája...
Véreink.. Óh, csak jó legyen a
sorsuk!
Imádkozzék, ki kihez tud, s ki
hogyan tud."14

" Nem, nem lehet! Hát az Uristen
Azon a rejtelmes napon
Ezért teremtett bennetek meg,
Hogy elveszen nő, férfi, gyermek?
Ó borzalom! Ó szánalom!"15

A humanista ember szégyenli ezt a véres valóságot - az igazi
bűnösök helyett is: "Szívvel-lélekkel osztozott korának il-
lúziójában az emberiség boldog jövőjéről, új Hellast hirde-
tett meg, új Athént, amelyben megszűnik a gyűlölködés és öl-
döklés. Születésének százötvenéves fordulóján elmarasztal-
hatjuk a jóst, de szégyenkezünk kell a költő előtt, akiben
volt elég zsenialitás ilyen naiv hitre."16

A bénító döbbenet helyét jó néhány költőnél hamarosan
a férfias helytállás magatartása veszi át.

"'Hazád a föld!' - egy hang rámdörög:

'Ne ájuldózz, vesd meg keményen ott
a lábadat, A szenvedés örök,
de szembenézni véle férfiak
szép küldetése, míg a századok
sötét dobján az induló riad.'

'szándékom ivén úgy feszülnek át
a nemzedékek, mint a tisztuló
vihar után a mély harmóniát
jelentő dús szivárvány. Megtöröm
a rossz hatalmát s évi sátramon
kigyúl a békét hirdető öröm.'

'Ne félj hát! Éj mögött a hajnal ég,
az új tavaszt a tél dajkálja fel
s mikor a szenvedést felitta rég
a föld s a kor ellengett, mint habon
a bús hajó, én számadást teszek
s a koronát a fiaknak adom."17

A "békét hirdető öröm" át- meg átjárja a korabeli verseket.
Az 1943-as év március tizenötödikei számának első oldalán
Jankovich Ferenc "Március" című verse áll, a költemény uta-
lásai félreérthetetlenek:

"Három évig csak havazott, fagyott,
ádáz rajokban vert a tél miránk,
Európa is beleropogott,
Európa: papirhajó-hazánk...

Papirhajó, be földobott az ár!
imhol alattad pezsg a szenny tovább,
és int a szent Hegy, megpihenni vár,
Papirhajó, im int az Ararát! -

... Óh, fujdogáló márciusi szél,
vigy át a zátonyon, talán tudunk
térülni még, - kiolvad ez a tél,
bőti szélben fürdessük homlokunk."18

"Ily szókat súgj fülembé most.
Hadd higyjem, újra béke jön,
s hadd higyjem hallom lépteit,
mint cinkedalt a mély ködön.

Piros seben a gyolcs legyen,
mit sugtál szép tavasz neki,
s tanítsd meg hűs szellőidet
szívünkre álmot ejteni.

Szüzarcu angyal szállj közénk!
E kénköves föld érted esd.
A vérpárás táj berkein
dalolj fülünkbe kedveset."19

A béke angyalának képe Kassák Lajos himnikus hangvételi versében is megjelenik:

"És mégis eljön a nap, mikor köszönhetnek valamennyien, akik hallgatni kényszerülnek felőled.

Gondoltak rád, de nem szóltak, nem szólhattak szívéük és eszük legmélyebb belátása szerint.

Nem magasztalhattak és nem akartak meggyalázni remélvén, egyszer majd virágkoszorúval jöhetnek eléd az országuton, ahol most tűz és víz pusztít s két oldalt az árkokban vér hömpölyög.

Nehéz idők. Sötét a világ s az énekesek elcsendesedtek. Miért siránkoznak az öregek és hol van a vőlegény aki hetykén lépeget karján a menyasszonnyal és hová lettek a gyerekek, akik úde nevetésükkel felékesítették a városokat, falvakat és tanyákat?

Nem szólhatok én sem, csak éppen, hogy motyogok csak éppen hogy szárnyaim suhogását hallgatom várva a pillanatot, mikor jelt adsz magadról a távolból s zászlód fehér selymei lobognak már a szélben.

...Mert végül is csak te menthetsz meg minket és országainkat te adhatod csak vissza a férfiak nyílt tekintetét az asszonyok báját s a gyerekek nevetését.

Ó, ez órán, a kiszámíthatatlan pillanatok mélyén nehéz idők felett féhéren szárnyaló angyal köszöntelek az elsők között."²⁰

A legfőbb vágy tehát a béke. A háborútól megcsömörlött emberek tanácstalanul kérdezik egymástól: "mikor lesz már vége?", mikor élhetünk már emberek módjára?

" - Mikor lesz vége?

Nem mondja, hogy minek, de én tudom, hogy mire érti, s legalább a felelettel próbálom vigasztalni, kárpótolni. Bizakodóan mondom:

- Nemsokára.

- Jó volna, de nem hiszem: a népek még nem becsülik egymást, pedig már becsülhetnék...²¹

Mintha erre az utolsó fáradt mondatra felelne az ekkor katonai szolgálatát teljesítő Boldizsár Iván novellája, melyben a szerző a humánus és a megbecsülés hangján szól az orosz emberekről. Boldizsár Iván egy orosz asszony mélységesen emberi cselekedetéről számol be, aki forró vízzel mosdatja meg a fáradt, átázott magyar katonákat. "A forróság a lábamtól kiindulva egyre magasabbra hágott a testemben és magával vitte az idegen katona előtt kuporgó orosz asszony bibliai alázatát. Mire a forróság a szívemhez ért, én is megteltem alázattal... Végigmosdatott mind a huszunkat. Az utolsónál, a dagadt Kerekesnél tért vissza a hangom.

- Mondd, miért teszed?

Keze meg sem állt a szappanozásban, hangja csodálkozva csengett, mintha megbotránkoznék a kérdésen:

- Mert fáradtak vagytok és fáztok."²²

Hasonló hang jellemzi Kiss Dezső "Az orosz rejtély" című irását is.²³

A háború elleni tiltakozás, a békevágy, a népek kölcsönös megbecsülésének eszméje feltétlenül németelleneséget, antifasizmust jelent ebben a korban. Felismerhető már korán az a szándék, hogy a folyóirat irányítói hangsúlyos írásokban elkülönítsék a magyarságot a háborús, fasiszta ideológiát képviselő németektől. Cs. Szabó László például így érvel: "Azt tanultam, hogy kis népnek lenni a legszebb és legveszélyesebb állapot. Életveszélyes erény. A sátán csak a nagy népeket viszi föl a hegyre, az ő fülükbe sűg világműdetést. Így hívják a világhatalmat a kísértő nyelven. A kis népek sohase lehetnek a sátán kiválasztottjai, nekik nincs erejük a világműdetéshez. Nekik nincsenek szent háborúik, amelyekből kegyosztóként vagy megszegyenítve kerülnek ki, mint a nagy népek. Mert a nagy nép a legvéresebb háborúban is csak a hiúságát kockáztathatja.

A küldetés kudarcbafelehet, a szerep elveszhet, a nagy nép életben marad. S egy idő múlva előlről kezdi a bünt, ismét fölmege a sátánnal a helyre."24

Vagy Németh László: "A magyarság újabbkori balsorsának én /sokszor megirtam/ azt tartom, hogy a világhistória órája gyorsabb volt, mint a mienk. Mire mi kiérleltünk volna valamit, kinn kaszára érett a kor. Az utolsó százötven év katasztrófái: csupa májusi aratás. Ez ellen egy védelem van, ha belső nemzeti folyamatainkat, amennyire lehet függetleníteni tudjuk - nem a kor eszméitől, hanem a kor beavatkozásaitól."25

"Vérdermesztően egyértelmű" volt Darvas Szilárd 1943-ban közzétett verse, a Katakomba is, támadás a "keresztényeket" üldöző nérói-hitleri hatalom ellen.

"... s hogy felvonult a hadsereg,
ő volt a szent, az égi jó,
csak a kezét mozdítja még
és őrjöng már a légió,
s hogy széles szája szóra nyil,
ők már is mindent értenek
és vizsla szemmel kémlelik,
kit ölhetnének érte meg...

- Holnap sietve add tovább:
már lázadnak a katonák.

... aztán közülünk ötvenet
keresztre felfeszítettetett,
hogy kéj és görcsös félelem
markolja át a sziveket,
hogy elrettentő példakép
mint élő fáklyák égjenek,
hogy mint a pernye és a füst,
egész az édig érjenek.

- Ha mész a szegényrészen át,
meséld, hogy mind az égbeszállt,
azt mondd: én láttam, hogy az ég
hogy nyilott nekik szertesztét,
hogy kaptak ágyat ott puhát,
ételt, italt és jó ruhát,
mit sosem mondtak, halljad azt,
mit sosem láttál, valljad azt,

igy lesz majd egyszer mind igaz,
s ha széjjeltépik is husunk,
majd trónra vivjük Krisztusunk."²⁶

A költemény megjelenésének körülményeit maga Illyés Gyula mondja el a Pergel Ferenc által szerkesztett Örley-könyv előszavában. "Darvas Szilárd lírai versekkel kezdte. Első irásait hozzánk küldte el, mégpedig a frontról, a Voronyezs körüli időkben; választ egy táboriposta-számra kérve.

A verseket általában én láttam először. Belőlük már csak a közlésre szántak kerültek Örleyhez, a lapban való elhelyezés, a szervezővel való érintkezés végett.

Darvas Szilárdtól - épp, mert teljesen ismeretlen volt - egyszerre négy-öt verset közölt a Magyar Csillag. Rákövetkezően pedig rögtön az Uj Magyarság közölt vezércikket, magának a főszerkesztőnek a tollából Darvas egyik verse ellen olyat, mely az akkor divó hangnemnek is meszterdarabja volt a gyűlölködés és a - följelentés dolgában. Teljes eredménnyel. A Hadbiróság azonnal fölfigyelt és intézkedett. A megtámadott vers alatt ott volt kinyomtatva ugyanis a tábori postaszám. Két keresztény beszélget, ez volt annak a versenek az alcime. Tartalma pedig, hogy a nérói üldöztetés alatt egy keresztény arra biztatja társát: hirdesse az ügy feltámadását annak ellenére is, hogy végleg elveszettnek látszik; mert ez a hit - ez a csoda - valóban föltámaszthatja.

A vers kiáltóan, vérdermesztően egyértelmű volt. Magam is megdöbbsentem; első olvasás alapján más volt az emlékem róla. Igen, mert István közben átcserezelt egy-két jelzót. Igaz, a szerző jóváhagyásával."²⁷

Az egyeduralomra törő nemzeti-szocialista eszméket Németh László így jellemzi: " A nemzeti szocializmus ereje: éppen a marxizmustól észre nem vett vagy halálraitélt munkásosztályok: villanyos vezetők, drogisták, kisparasz-
tok, telekkönyvi hivatalnokok, polgáriiskolai tanárok.

A csábitás sokakat leszakít; az öntudat azonban megint világosodik. A korlátlan nacionalizmusra azt mondja: a nemzetek közös érdekei; az élettérre: kisépek joga; a vérfajra; történelmi magatartás-faj; a kényszerű egyformaságra: összhangzó sokféleség; a kegyetlenségre: emberiség; az átmázolt kihasználásra: valódi szocializmus."²⁸

A távútra vezetett kispolgári tömegek sorsáig elkerülendő a parasztság képviselőjében Veres Péter - Kállai Gyula türelmetlenségéből fakadó vádjaira válaszolva - népfrontos összefogásra buzdítja a baloldali erőket.

"Ugyancsak arra sincs semmiféle bizonyítéka, hogy a népi írók ellenségei volnának a proletár-szocializmusnak. Itt nem ellentétről, hanem csak párhuzamosságról van szó s a munkásszocializmus elsőszülöttségi jogát sem vonja kétségbe senki, csak azt állítjuk, hogy a szocialista rend felépítése a dolgozó parasztság tényleges hívó közreműködése nélkül Magyarországon nem lehetséges... A magyar mindenképpen proletár nép, s mint minden proletárnak egyetlen útja a szocializmus.... nekünk nem kell közeledni, mint Kállai mondja, a szegény parasztsággal vagyunk ott, annak fegyelmében és iránta való felelősséggel."²⁹

Veres Péter - hasonlóan Németh Lászlóhoz - látja a magyar polgárság kétarcúságát. Az egységteremtő szervezkedésbe szeretné bevonni ezt a társadalmi réteget, ugyanakkor utal a népcsoport ideológiai megvesztegethetőségére is:

"A történelem - a mai is! - azt bizonyítja, hogy a demokrata polgársággal könnyebb együttélni, mint a tekintélyelvi oligarchiával, de viszont a demokrata polgárságból, ha válságba kerül, könnyen lehet fasiszta polgárság.

Mi nem szeretnénk az ezeréves küzdelmet újra kezdeni."³⁰

A folyóirat megindulása idején Franciaországban már horogkeresztes zászlók lengenek. A Magyar Csillag íróinak rokonszenve egyértelműen az ellenálló franciáké. Olyannyira egyértelmű ez az állásfoglalás, mintha a folyóirat munkatársai is az École Normale Supérieure padjaiból kerültek volna ki." 1940 nyara óta sokan hirdetik, hogy

csalódtak a francia szellemben, kiábrándultak belőle. Nos, épp Franciaország történelme bizonyítja, hogy a vereség valójában ugyanolyan keveset jelent, mint a győzelem. Ez a nép nem vesztett hetvenegyben és nem nyert tizennyolcban, s mi, akik megismerhettük szellemét a párisi és a pesti iskolában, tudhatjuk, hogy nem hatalmán mulik ereje."³¹ Az 1942. december 1-i számban Illyés hét francia költő egy-egy versét fordítja magyarra. Közülük az egyik költemény - André Chémier-é -, bár a francia nép "vérzivataros századaiban" íródott /1794. Thermidor 7-én/, kiáltóan a háborúban eltiport latin ország állapotait idézi:

" - éljek csak addig én,
míg nem tapodhatok e törvény gonosz és rút
hóhérai dögtetemén;
e raj sirkukacon, mely a vérbe s bilicsbe
hullt francia hazán nyüzsög!..."³²

Különösen akkor válik egyértelművé ez a hang, s erősödik bátor állásfoglalássá, ha tudjuk, hogy birodalmi német szerzőtől, szerzőről egy sort sem közölnek a folyóirat szerkesztői.

A Közép-Keleterurópai népek soha el nem feledhető álma a Duna menti népek összefogása. A hitleri birodalom "divide et impera"-módszerét követő külpolitikája természetsszerűleg ellentmond ennek az elképzelésnek. Hogyan is ne mondana ellent, hiszen ennek az imperialista, hódító törekvésnek a lényege éppen a kis népek erejének megtörése, gazdasági tartalékainak háborús célokra történő mozgósítása! A Közép-Keleteurópai népek összefogását hirdető gondolat az önálló akarat, a "külön út" hirdetését jelentve németellenességet takar egyben. Folyóiratunk ebben a vonatkozásban is folytatja haladó irodalmunk pozitív hagyományait. Néhol áttételesen szól erről a problémakörrel, mint például Halász Gábor Huizingáról írt tanulmányában: "Ahogy Erasmus neki, ő mintaadója lehet más kis népeknek; hogy kell az erőket okosan, gazdaságosan

beosztani. Így lesz a holland mult Huizinga kezén minden erőltetés nélküli tanulság más kis nemzetek számára; így lesz európai és magyar ügy."³³

Vagy Ortutay Gyula Orbán Balázsról irt tanulmányában:

"Jegyzetében megemlíti még, hogy a magyarság és nemzeti-ségek újkori vetélkedése csak friss keletü még s az osztrák uralom 'divide et impera' politikájának egyenes következménye."³⁴

Gyakran viszont szinte parancsszerűen, konkrét feladatokat is megjelölve: "Vallani kell az íróknak és általában az írástudóknak. Vallani a falukutatóknak régi, tiszta szándékaik mellett, vallani azok ellen, akik ma elködösítik, félreficamítják a magyar dolgozó nép teljes társadalmi felszabadulását, az ország függetlenségének kérdését a váralkat szerint méricskélte "szellemekek" zürzavarába... Ha mi már nem tudnánk egészen felszabadulni az ösztönök igája alól, legalább ifjúságunkat segítsük fogékonnyá tenni az alkotó értelem iránt. A tudás, a felvilágosulás a kisépek Dávid parittyája lehet az esetlen Góliátokkal szemben."³⁵ Németh László a "magyar jelleget" hangoztatja, de egészen mást jelent ez a szókapcsolat nála, mint a korabeli jobboldali újságok vezércikkeiben:"... még jobban belé kell kapaszkodni a magyar tájakba, a magyar jellegbe, a környező népek életébe. Ahogy a mai Nyugat kevés Európánkul, a magyar is kevés 'kelet népének' önmagában. Kelet-Európa lelkére kell a maga olajáért réfúrnia."³⁶

Történelmi, irodalomtörténeti elemzésekkel teszik nyilvánvalóvá a szerzők a jelenlegi helyzet tarthatatlanságát:

" A külső hatások úgy szétdúltak bennünket, hogy egymást már megismerni sem akartuk, holott annyira hasonlítottunk egymáshoz, mint közös szülők kilenc gyermeke...

A nemzetiségek vezetői ugyanúgy polgári, tehát nemzeti átalakulást akartak népeiknek. De elhitték egy feudális udvari politika intikálására, hogy a polgári, nemzeti demokratikus átalakulást a feudális hatalomtól és nem a

magyar polgári-nemzeti forradalomtól remélhetik! Oroszország is benne volt a játékban s ez csak biztosította az osztrák politika sikerét a nemzetiségekkel szemben. A nemzetiségeket főleg ez zavarta meg.³⁷ "Csehek, lengyelek, magyarok, horvátok közt francia, majd olasz gyámság alatt, ki is alakul Ragusától föl Danckáig egy félig latin, félig keleti fiók-néptársaság. De védtelen hátukban a keleti vihar, mongol, majd török, ismét és ismét leszakítja őket. Később a keletre forduló némettség vágja szét közlekedő csatornáikat: a Habsburg-háznak ez a "missziója" köztük. S most itt vannak félig benn s félig kívül; az európai szellemnek inkább gyarmatai, mint műhelyei. Népük természetében és szokásaiban még visszaemlékeznek egymásra; de fönn külön lihegnek - ez az igazi balkanizmus - Európáért; vagy külön fúrják be magukat megváltatlan mélységeikbe."³⁸ A megvalósulás nehézségeit látva érthető, hogy Herceg János Ady Magyar jakobinus daltát horvátul idézve keserűen kérdezi: "Ki tudja, szavaljuk-e még együtt valaha a dunavölgyi népek közös bánatáról szóló gyönyörű Ady-verset?"³⁹ Ez a keserűség érződik Németh László vallomásából is: "A keleteurópai közbeszólásból bár egyet-mást elvégeztem, inkább csak öngyötrő eszme lett; másokra áttestált örökség... Eljutottam ahová kellett, de későn."⁴⁰ De éppen Németh László később így ír: "Mindnyájunknak el kell férniük, mindnyájuk jogutódjának; az új épületben. A magyar szellemre, - mint aki egyszerre a legnyugatibb és legkeletibb - ebben a munkában szép rész vár. Csak legyen hű hozzá. Csinálja meg magában: az európai fölszabadultsággal lélegző Keleteurópát."⁴¹ Vagy még később, 1943-ban: "Nem hiába voltam a szerzője is kicsit: ezekben az években is megmaradtam Duna-Európa polgárának. S ha azt láttam, hogy vétenek ellene, a vállalt haza nyelveit tanultam tiltakozásul. Krlezsa Glembajevije, Alessandri román Vadrózsái, Wolker versei, egy Hus drámához Hus irásai: ilyenekkel válaszoltam én sűrűn forgatott szótáram fölött ország elsöprésekre, kivégzésekre, faluirtásokra."⁴²

Illyés Gyula ebben a vonatkozásban is a magyar irodalom haladó hagyományait idézi: "A magyar irodalom örök alibije az, hogyan viselkedtek a nyugatosok az 1914-18-as háború alatt. Ilyen szép alibi, hogy a nemzeti elfogultság korában a mi nemzedékünk hogyan beszél a környező népekről. Nem tudom, mit gondolnak rólunk a szerbek, a szlovákok, a horvátok, a románok. Egyik vigaszom, ha eszembe jut az a tárgyilagosság és emberségesség, ahogy társaim beszéltek róluk a legbizalmasabb meghittségben is, ahogy - látatlanban is - testvérien együttműködnének velük egy megújított kis-nép összeállításban."⁴³

Különösen az ördögi raffinériával megosztott Erdély problémája foglalkoztatja ekkor a magyar és a román közvéleményt.

"Ismét kísért a bús erdélyi ügy, mely itt, vagy ott, mindég elszámolatlan.

Valamit forral-érlel ez a nyár,
minden nyarunknak legforróbbika;"⁴⁴

A folyóirat erdélyi vonatkozású írásai arról tanúskodnak, hogy a szerzők elfogultságoktól mentesen, reálisan látják a helyzetet, sőt a kivezető utat is megjelölik." A török uralom alatt közös volt a sorsunk és ebből közös sorsok születtek, mert csekély fokozati különbséggel ennek következtetése a nyugati népekkel szemben népi állapotban való megrögzöttségünk és ez szabja meg további tennivalónkat."⁴⁵

"Az elszakított országrészek magyarsága meg éppen saját erejéből kellett, hogy boldoguljon. Boldog ugyan nem lehetett, de sokat tapasztalt, mert ahol több nép találkozik, a súrlódásban kopni kezd ami elválaszt és fejlődik, ami összehoz.

Ez a fejlődés meg is indult... Utóbb már barátkozni kezdtek azzal a gondolattal, hogy a munkásosztály is szilárd talaj a jövő talapzata alatt. Gyakran szó esett már a Duna-völgyi kisépek közös történelmi hivatásáról is... Gondolkozni kezdtünk: valami kiegyenlítődést kell találni

a nemzetek között, valamilyen megbékélési alapot, ami kiküszöböli az egymás rovására irányuló érvényesülést... Minderre válaszként az új világháború dörög. Vannak, kiket ez a válasz kielégít és irástudóként tovább fokozzák a hangzavart. A felfedezés vágyát, az 'ismerjük meg önmagunkat', mint célt, a társadalmi kérdések önismerete helyett a véralkat elemzéséhez, a családfakutatáshoz fiamitják."⁴⁶

A folyóiraton belül a "családfakutatások" időszakában nem volt "árjásítás". Amikor más napilapok, folyóiratok elzárkóztak a zsidó származású írókkal való együttműködéstől, a Magyar Csillag megjelenéshez juttatta az üldözötteket. /Jellemző adat: 1944-ben öt verset, műfordítást, egy Kaffka Margitira emlékező irást és egy Fenyves Sándor halálára írt nekrológot közöl Radnóti Miklós a Magyar Csillagban. / A folyóirat állandó munkatársai közé tartozott Elek Artur, Halász Gábor, Radnóti Miklós, Sárközi György, Szerb Antal, Vas István, a mártirhalált halt zsidó származású írók közül Balassa József⁴⁷, Fenyő László⁴⁸, Gábor Ignác⁴⁹, Gáspár Zoltán⁵⁰, Gelléri Andor Endre⁵¹, Honti János⁵², Komor András⁵³, Mohácsi Jenő⁵⁴, Molnár Ákos⁵⁵, Nagy András⁵⁶, Pap Károly⁵⁷, Salamon Ernő⁵⁸, Zsigmond Ede⁵⁹ szerepelt írásaival a folyóirat hasábjain.

Jellemző a szerkesztők nehéz helyzetére, az "üllő és verő" közti állapotra az a történet, melyet Illyés Gyula mond el Pap Károlyra emlékezve a Magyar Mártir Írók Antológiájában.

" Nekem, a szerkesztőnek novella kellett volna. 'Nyilvánosság elé lépni most?' Csak olyan írásművel volt hajlandó - s azzal falragaszon - amely után mindkettőnk nyilvánosan agyonlőjjenek."⁶⁰

Ezek után közli a folyóirat - 1944-ben - az Álom című Pap Károly novellát a mezőszagú, röpdöső Josuácskáról, aki nem akar felnőtté válni Názáretben.

EGYÉB ROVATOK

A bátor véleményalkotásra kész szerkesztők nem fejtették ki szabad véleményüket, még akarva sem állhattak "egy falhoz a golyók elé", a háborúban érvényes előzetes cenzúra gúzsba kötötte a haladó írókat, megghiúsította legjobb szándékaikat. Felmerült Illyésben is a kérdés: "szabad beszélni, ha a leglényegesebből nem lehet? Nem a legbűnösebb félrevezetés ez, a legkiáltóbb hazugság?"¹

Mégis - helyesen - a "beszéd" mellett törtek lándzsát a folyóirat irányítói, mert átérezhették Németh László igazságát: "Van óra, amelyben szólni: reménytelen, de becsület."² Demokratikus, baloldali meggyőződésüknek rejtett formában, sokszor látszólag értelmetlen módon adtak kifejezést, ott és akkor, amikor és ahol az az "illetékesek" figyelmét elkerülhette. Leginkább a nem szépirodalmi rovatokban nyílott erre lehetőség. A Magyar Csillag átvette a Figyelő, a Disputa és az Őrjárat rovatokat a Nyugattól, újakat Mérték valamint Adat és Anyag címmel nyitott. A már említett Magyar Nemzetbeli interjúban arra a kérdésre, hogy " - gondolt-e új rovatok bevezetésére?", az új főszerkesztő így válaszolt: "A lapban lesz egy 'Mérték' című rovat. Az új nemzedék legjobb kritikusai itt teljesen szabadon fejthetik ki nézetüket nemcsak könyvekről, hanem általános jelenségekről is. Egy másik rovat címe: "Adat és Anyag". Ebben olyan közleményeket adnak le, amelyekből az írók tanulhatnak. Amolyan fordított riport ez. Eddig az írók adtak anyagot, e rovat az íróknak kínál adatokat."³

A d a t é s A n y a g

Bár Illyés Gyula a munkásság ügyét, a "városkutatót" is szerepeltetni akarta lapja hasábjain,⁴ egyrészt a folyóirat polgári-népies jellege, főképp azonban az irodalmi szintű városkutatók hiánya miatt ezt a tervét nem valósít-

hatta meg, az Adat és Anyag rovatban lényegesen több a parasztok, a falu életével foglalkozó irás. Veres Péter, a rovat leggyakoribb vendége egy nyelvészkedő, szótár-szerkesztőknek tanácsot adó hozzászólásán kívül, valamennyi irását ebben a témakörben alkotta meg.

A folyóirat első számában a balmazújvárosi parasztfeministák századeleji mozgalmáról számol be, a falusi Bordásnék és Pokrocz Julcsa nénik bátor kiállításáról, paraszt-asszonyos - még Tisza Istvánt sem kimélik - odamondogatásairól. A Kommünt vérbefojtó legfőbb hadúr uralma idején Veres Péter becsületes igazságérzettel mondja el véleményét e mozgalom ürügyén a Tanácsköztársaság rokonszenves törekvéseiről: "Amikor a kommün kitört, már csak két asszonyt, Bordásnéét és Magyar Gábornét választották be a Munkástanácsba. De ezzel sem volt semmi baj. Az asszonyok érdekeit megvédték a szocialista férfiak, akik az eszmének megfelelően a nők teljes egyenjogúsítása mellett állottak."⁵ Ugyancsak a parasztasszonyok helyzetéről ír Veres Péter a "Népi szociálpolitika, avagy a gyermekágyas asszonyok táplálása a falusi közösségben" című irásában: "A különben szegény gyermekágyas asszonyok életében ünnep ez az időszak azért is különösen, mert, - bár maguk is szegények -, az utcabeli asszonyok felváltva válogatottan jó kosztról gondoskodnak. Addig jó, amíg gyermekágyas az asszony, de utána sovány a házikoszt és ez az, amin már ez az alkalmi közösség, minden jószándéka ellenére, segíteni képtelen. Itt már a társadalom, az állam szerepe kezdődne."⁶

Ugyancsak szűkebb pátriájának, Balmazújvárosnak egyik jelentős - parasztokról lévén szó: legjelentősebb - múltbéli peréről tájékoztatja az olvasót Veres Péter "Végnélküli per: kié a föld" című irásában. ~~Ma~~ Kiérezzük a szerző szavaiból, hogy ez a per még nem lezárt, a balmazújvárosi parasztok részéről legalábbis egyáltalán nem. Az a nagy harc, amit hivatalos formában az újvárosi parasztok 1820 táján kezdtek a földért, nem újkeletű

/ és nem csak újvárosi/, hiszen a paraszt mindig magáénak érezte a földet, mindig is pereskedett érte, csak az eszközök változtak. Ez a kis per szimbólikus értelmet kap ebben a vitairatban. Tudjuk, hogy ennek az évezredes vitának végre el kell dőlnie, el, mégpedig a nemzet ítélőszéke előtt, a parasztok javára. Veres Péter megigéri, hogy folytatja a pert, "csak hogy másképpen, mint az öregeink csinálták."⁷

Benedekfalvi Lubi Margitot inkább a paraszti társadalom érdekes alakjai foglalkoztatják. Megismerteti olvasóit a legendába tett Köcsönnel,⁸ a "tudós kocsissal", riportot ír egy Felső-Tisza menti mezőorról, aki tizen-nyolc éve a vizbefultakat halássza⁹, tájékoztat "A pásztor társadalmi életé"-ről, a pásztorrangorról, pásztorregulákról.

A fordulat évéig baloldalinak számító Kovács Imre egy gyomai lakodalom kapcsán elitélőleg szól a Németországban agitátorképzőt végzett mezőberényi svábok szervezkedéséről, a szövetkezetet szervező Kun József alakjában pedig már a jövő parasztját ábrázolja, rokonszenvesen.¹⁰

Ugyanilyen világosan érezzük az író álláspontját másik írásában is, amely ugyancsak az Adat és Anyag rovatban jelent meg 1943 novemberében. Egy füzéri gróf kastélyát idegenforgalmi látványosságnak, szállodának alakítja át, és a háborúban felszínre került sznob úrgazdagok, akik itt pihenik ki "fáradalmaikat" - mint kiderül - még jobban zaklatják, sértik a környék parasztjait, mint előző uruk. Tiborc keserősége tör föl ezekből a megbántott szegényekből: "A kastély felé int és egyre ingerültebben folytatja: - Sokszor annyian vannak, hogy el se férnek: a faluba is kiszorulnak. Kövérek, bottal járnak, urak. A szegényembert semmibe sem veszik. Nem köszönnek előre, elvárják, hogy mi köszönjünk. - Ugy-Ugy. Szalmakalapban járnak, alig van rajtuk valami, pucéran is mutatkoznak, még a nők is... Bemérészkednek az udvarokba, megnézik az ólakat, kacsát meg csirkét keresnek: kellene nekik.

Pénzüik bősséggel lehet, mert sokszor hajnalig is mulatoznak a Hangyában."¹¹

Különös tünet valóban, hiszen ezeknek a gyarmatárú-nagykereskedőknek és Kapszligyárosoknak kellene földigalázkodniok a parasztok előtt, mert rajtuk és katonafiaikon gazdagodtak meg; szomorú tünet, melyre Kovács Imre is csak ennyit sóhaj: "Magyar sors, magyar élet."¹² És ennek következménye a tragikus végkövetkeztetés: "megint látom a hajót..."¹³

A huszonötéves Ady-jubileum előtti években e rovatban is több, elsősorban bibliográfiai jellegű írás foglalkozik Ady Endrével. 1942-ben közli Kovalovszky Miklós özvegy Ady Endréné első levelét,¹⁴ melyben Csinszka megírja Ady Lőrincnének a költő halálát, 1943-ban ugyancsak Kovalovszky Miklós dolgozza fel Ady zilahi önképzőkori éveit,¹⁵ a nagyváradiak nevében Hlatky Endre tudósít az alapító Ady-relikviák megszerzéséről.¹⁶

Ugyanilyen jellegű feladatot teljesít a folyóirat, amikor közli ebben a rovatban Arany János egy még kiadatlan levelét / Tóth Endréhez küldi 1881. január 31-én/¹⁷, majd 1943-ban négy ismeretlen, Héczey Erzsébethez irt Kaffka Margit-levelet.¹⁸

A politikai kérdések különösen kiélezettek, sokélülük ezekben az időkben. A sztálingrádi csata után már tisztán látszik, hogy ezt a háborút a hivatalos Magyarország elveszítette. Vannak, akik még látnak kiutat, akik még úgy látják, hogy ügyes lavirozással a nemzettel együtt még az államot is megmenthetik, mások ellenkező végletbe esznek, szerintük az állammal együtt a nemzet, a magyarság is elveszett. Szerencsére voltak olyanok, akik - már volt róluk szó - ezt a félfeudális, félkapitalista államot el tudták választani a nemzettől. A közhangulat bizonytalansága, az úttalanság érzése elsősorban a tájékoztatás hiányából vagy irányítottságából ered. Az antantsikerek időszakában rugalmas vissza-

vonulásokról beszámoló haditudósítások, a csodafegyver ígéretése, a németek korábban valóban imponáló hadifelhőkészültsége, az időnkénti hirzáratok megzavarják, tanácstalanná teszik a még független véleményalkotásra kész és alkalmas embereket is. Hiszen: " A tengerzár a szellemre is kiterjed: új angol-amerikai könyvek nem jutnak el hozzánk. Még a politikai irodalomnak is csak azokat a termékeit tudjuk igen gyéren megkapni, amelyek valamely semleges országban is megjelennek, német fordításban."¹⁹ A folyóirat igyekszik saját lehetőségeihez mérten ezt a mesterségesen előidézett és fenntartott homályt oszlatgatni. Még a megjelenés évében ismerteti például Csécsy Imre Wendell Willkie amerikai amatőr politikus könyvét megjegyezve, hogy "... sokkal tartózkodóbb rokonszenvet tanúsít Szovjetország iránt, mint a demokrata Davies, könyve mégis jóhiszeműnek látszik."²⁰

Jócsik Lajos a fasiszták mindenható antropologizálását teszi nevetségessé a rovatban²¹, Borsody István Carral vitatkozva, aki egy kis állam fennmaradását csak egy nagyhatalommal való tartós szövetségben tudja elképzelni, a szabad Közép-Európa megvalósítását sürgeti, szerepet juttatva e régi álom megvalósításában az íróknak is: "A szabad Közép-Európa nemcsak a politikusok ügye; az íróké is, kiknek szent hivatásuk életrehívni és ápolni a nemzetek között az új Közép-Európa szabad és megértő szellemét."²² Ugyancsak Borsody, Hodzsa Milán könyvét ismertette a rovatban, a művet célzatos ajánlással is ellátja: "... különös okulással olvashatják azok, kik kevés társadalmi és középeurópai realizmussal szokták nézni a parasztság és magyarság problémáit."²³

Mintha Kovács Imre hangján szólna, Jócsik Lajos is a háborús újgazdagok szemlélete ellen emeli fel szavát a Zilahy Lajos ajándékozását követő felhördülés ürügyén. A türelmetlen gazdagodási vágy időszakában a közvélemény Zilahynak azt a bejelentését, miszerint minden

vagyonát az államra hagyja egy olyan intézmény létesítésére, ahol a magyar nép tehetségeit nevelnék, új vezető réteget a nemzet felemelésére, rosszindulattal fogadta. Jócsik Lajos irását keserű kérdésekkel zárja le: "...csak arra vagyunk képesek, hogy hibává és bünné változtassunk minden nemes szándékot, mialatt megteszi az utat az egyén világából a közösség világába? Hová jut így az egyén és hová jut a közösség?"²⁴

MÉRTÉK

Az irodalom alkotó részesei szilárdabb fogódzót a szigorú kritikai mértékkal megmért és "súlyosnak találtatott" művészeti értéknél, amikor eszmék, elméletek, tételek születtek és szüntek meg hirtelen gyorsasággal, nehezen találhattak volna. Elvadult irodalomban rendet teremteni, az érték fokmérőjével egy táborba gyűjteni az igazi írókat, hogy később más feladatokra is képesek lehessenek, több kritikai babra-munkánál - a munka első fázisa mégis ilyen jellegű. Az azonos mértékkal mérés feladatát kell újból megtanulni, elvonatkoztatni az irodalmon kívüli zavaró tényezőktől. Verslábak, szavak, életművek kell, hogy újból megméréssenek, mert ezt a munkát csak előlről lehet kezdeni. Az érték megkövetelése - irodalmi folyóirat lévén természetes igény - volt mindvégig a szerkesztők legfőbb követelménye. Illyés Gyula már a Nyugat társszerkesztőjeként is az irodalmi értéket tartotta elsődlegesnek: "...magyar írók, ha van szűrőn-rekedt irodalmi alkotástok, mutasságtok meg, helyemet kötöm hozzá, hogy napvilágot lát e lap hasábjain, ha a benne lévő bátor világnézet arányos a benne lévő irodalmi értékkel: s ha ti is vállaljátok, amit esetleg vállalni kell érte."²⁵

A később elrendelt előzetes cenzúra módosít valamit a megfogalmazáson, a lényegét illetően azonban ugyanígy nyilatkozik Illyés Gyula 1942-ben is: "Közleményeink és bi-

rálataink közreadásában továbbra is csak az érték vezet bennünket. Nincs magyar író, akit ne meleg üdvözléssel fogadnánk körünkbe. Az országban, ahol jószerivel csak egy irodalmi folyóirat van, a méltányosság azt parancsolja, hogy e folyóirat szerkesztője háttérbe tudja szorítani ha kell, saját álláspontját s helyet adjon az ellentétes felfogásnak is. Egyszóval, célja szabad fórum teremtése legyen, a korlátot csak az alacsony színvonal s a rossz-hiszeműség ellen emeljen."²⁶

A Mérték kritikai rovat volt, s az egyre politikusabb, s ebből következően publicisztikaibb írások időszakában célul a "mérték"-kel mérhető érték hitelének visszaállítását tűzte ki. Halász Gábor "Beköszöntő egy új rovathoz" című irásában írja a kritikusokról szólva: "A tehetségek egyesítése a céljuk, a szétforgácsolt erők számbavétele, az összekuszált fogalmak tisztázása. Legbensőbb, talán elbizakodott reményük, hogy elősegithetik az érték, a rang minden más szempontból független, új megbecsülését."²⁷ Annak az új nemzedéknek írja ezt elsősorban a szerző, "...amelyik a magasfeszültségű szellemiség minden izgalmával megismerkedett, műfaji raffinementokkal, technikai meglepetésekkel, a stílus intellektuális játékaival, keresi az útját vissza a lényeghez. Az őszinte mondanivalóhoz, amelyet nem zavarnak cirádák, de nem kísér hamis pátosz sem, megkomolyodott, de nem öblösödött, nem pusztá szófüzér többé, de nem is jelszavak rohamcsapata. Régi fölényét elvesztette, de nem siet az újvilágot hirdető biztosságával élni; töprengő és vivódó, újrakezdő és feleletet kereső, újra az emberről ad hírt, nem az artizánról és az agitátorról."²⁸

A kritikusok rovatává lesz elsősorban a Mérték, az egymást is figyelmeztető, dolgukat komolyan vevő kritikusoké: "Felelősségünk egyre nagyobb, kritikus társaim. Szükséges, hogy megtaláljuk, öntudatosítsuk s alkalmazzuk a lehetséges legjobb és legmagasabb mértéket. S nem kell-e

elsősorban önmagunkat megmérnünk? Azt hiszem, ez kötelességünk."²⁹ Hogy a kritika el tudja majd végezni a "mérés" fontos és nehéz feladatát, előbb el kell szenvednie tehát a megmérettetés nem kevésbé fontos ritusát, mintegy alkalmassági vizsgaként; Keresztúry Dezső akkori napilapjaink, a Függetlenség, Reggeli Magyarország, Nemzeti Ujság, Ujság, Pesti Kis Ujság, Magyarország, Népszava, Esti Ujság, Uj Magyarság, Magyar Nemzet Pirandello IV. Henrikjéről irt szinikritikáit részesíti szigorú birálatban a folyóirat második számában. Keresztúry vizsgálata lehangelő eredményel zárul: az újságok közhelyeket, lexilonból vett információkat, semmitmondó banalitásokat közölnek szinikritika helyett, félreértik a darabot, a színészek játékáról irt "birálatok" nevetségesen sablonosak, a tudósítások teli vannak stilisztikai hibákkal.

A könyvekről irt birálatok terén sem vigasztalóbb a helyzet, erről Szabó Zoltán A sajtó meg a könyv című írása biztosít.³⁰ A sajtó egyik fő hivatása lenne a könyv terjesztése. Ehelyett csődbejuttatja a könyvek kultúrált terjesztését igénytelen és semmitmondó, legtöbbször csak a "waschzettlit" idézgető birálataival. Mindezt Szabó Zoltán kilenc hazai napilap /Függetlenség, Magyar Nemzet, Nemzeti Ujság, Népszava, Pesti Hirlap, Magyarország, Magyarság, Uj magyarság, Ujság/1942 május 10-től június 7-ig megjelentő számainak - mintegy negyven kritika - átnézése után mondhatta el.

Ez a kép fogad a filmkritika területén is, azzal a különbséggel, hogy Boldizsár Ivén kétségbe vonja a magyar filmkritika létezését is.³¹ Szerinte ilyen tulajdonképp nincs is, mert a filmrovatok szerkesztői eladják magukat, filmkritika helyett hirdetést irnak, ezzel nem csak a maguk emberségének, de a magyar filmgyártásnak is sokat ártva. A magyar filmgyártásról, a magyar filmekről még egyszer szó esik ebben a rovatban. Ezúttal sem dicsérőleg. Egy skandináv utazó - Szabó Zoltán - magyar filmekről ir naplójában. Kánikula van, a strandok zsúfoltak, a mozik

nézőterén viszont kellemesen hüvös a levegő, így hát jobb hijján moziba jár ez a jobb sorsra érdemes ember, magyar filmeket nézet vele egy román "jóakarója", ezt az eszközt is megragadva, hogy eltávolítsa őt a magyaroktól. Végül aztán a magyarok iránti, már korábban kialakult rokonszenve jeléül megfogadja, hogy nem néz meg több magyar filmet.³²

A kritikusok igyekeznek hangsúlyos módon állást foglalni szinte minden lényeges művészeti esemény kapcsán, találkozhatunk a rovatban képzőművészeti³³, építészeti³⁴ hozzászólásokat éppúgy, mint irodalomtörténeti³⁵, irodalomtudományi³⁶, stiluskritikai³⁷ írásokat.

Ezek a hozzászólások néhol-néhol elkalandoznak témáiktól, egyéb /politikai, ideológiai, irodalom- és művészettörténet/kérdésekben is állást foglalnak alkalmankint a szerzők. "A népi kultúra hiánya vagy rohamos pusztulása a népből tömeget csinál." - írja például Lajtha László.³⁸ Ma már tudjuk, hogy a magyarországi fasizmus csak a kispolgárság tömegeiben talált igazán táptalajra, a dolgozó osztályokat nem tudta megfertőzni. Ezt bizonyítja már 1943 tavaszán Jócsik Lajos is Ortegával a kezemben című művében: "...rendkívüli módon elszaporodtak azok az egyének, vagy az a réteg, amely alkatánál fogva másra sem képes, csak az ellentétes jelképrendszerek érvényesítésére egyszerre, egy időben. Ki ez az egyén, vagy melyik ez a réteg? Talán a parasztság? A parasztság még akkor is ragaszkodik a maga mult jelképrendszeréhez, amikor mást diktál az idő. A munkásság? A munkásság nem enged a szocializmus jelképrendszeréből, a magyar munkásság különös bátorsággal ragaszkodik ehhez. A polgárság? Ha elfogadjuk, hogy Márai érvényesen közvetíti a mai polgári élet hangulatát, akkor azt mondhatjuk, hogy a polgárság csak a tizenkilencedik század felfelé emelkedő polgáriságának vesztén tud keseregni. De itt van a kispolgár! Milyen jelképrendszerben gondolkodik a kispolgár? Bármilyen jelképrendszer jó neki, ha voluntarisztikus eszközökkel az

érvényesülést, vagy annak illuzióját biztosítja. Ma szocialista, holnap hitlerista s holnapután talán valami harmadik irány vonalára áll. A kispolgár kiszámíthatatlan. Ez a mai kor legnagyobb tragédiája."³⁹ Márpedig a magyarságot nem ez az ideológiailag ide-odahajlongó réteg jellemzi, erre Jócsik is utal. A jelenségből általánosít az, aki a Szállasi-mozgalomnak bázist nyújtó maximum tízezrek vétkei a magyarság vétkeivé nagyítja. A népi írók jobbszárnyának berkeiben tagadhatatlanul mérgeztek ezek a "mélymagyar gőzök". De irodalmunknak ezt az áramlatnak sem nevezhető csermelynyi részét sem lehet azonosítani korabeli magyar irodalommal. "Tagadhatatlan: az irodalom, sokkal inkább, mint a többi művészetek, kétlaki, s különösen nálunk elválaszthatatlan a politikától. De súlyát mégis a maga sajátos értékrendje szerint kell mérnünk. Különben irodalmunk legfontosabb műveit nem költőknél, hanem államférfiaknál kellene keresnünk, hiszen az aranybulla nemzetpolitikai súlya kétségtelenül nagyobb az ómagyar Máriasisiraloménál s a Husvétii cikk ilyen szempontból fontosabb, mint Arany Ószikéi."⁴⁰ A fő feladat az irodalom számára ebben a korban az indulatkitörésektől mentes, mértéktartó ítéletek kimondása, a "mesterségvizsgán" túljutott, esztétikailag értékes művek tisztelte. Mert: "Hová vezetnek ezek a pökhendiségek, vagdalkozások, hamisítások, eldurvult hangú ítélethirdetések? Uj képromboláshoz?...

Nézz körül.

Már nincs író. Nincs, akire ne freccsentettek volna sarat, rágalmat, bérencséget, árulást, Nincs író. Csak vádlottak és elítéltek vannak. És kritikusok. A porond tele van félelmetes, hangos kritikusokkal. Aki nem hangos és pökhendi, az nem is kritikus."⁴¹

A napipolitika szívesen besorozná a művészeteket is seregébe. Egy mű természetesen lehet "osztályharcos" vagy "rongyos vitéz", - de csak az alkotó művész által

megválasztott hadseregben. "A művészet mindig hatalmas tényező volt az emberi életben. Még ma is az, amikor művészet címén a legselejtesebb holmit kínálják minden téren és mindenfelől. Ma is, amikor óriási kultúrátlan, inkább csak civilizációra éhes és a test művelésének vágyától fütött tömegek tódulnak mindjobban elő. Ma is, amikor szinte beláthatatlan politikai, társadalmi és gazdasági átalakulások küszöbén állunk. Ezekért harcolnak ma az emberek és a művészet jelszavával bearanyozni őket, nem éppen háládatlan vállalkozás. Ezeknek az átalakulásoknak mozgatói vetik fel mind gyakrabban a művészetet is szívesen besoroznák és így politikai eszköznek akarnák felhasználni."⁴²

Az irányított tudomány és művészet ellen természet-szerűleg berzenkednek a folyóirat munkatársai, hiszen nem kétséges, hogy milyen irányba akarják eltéríteni azt. Előttük az a tudósi, művészi magatartás az ideál, annak van igazán becsülete, amely kiáll a "tények igazsága" mellett. "Micsoda erőfeszítés, önlegyőzés, hősiesség, fegyelem kell ahhoz, hogy a mai világ gyilkos világnézeti harcai, észrevétlenül terjedő szellemi fertőzetei között hűvek maradjunk a tények igazságához s micsoda szenvedély, a múlt átélésének milyen mélysége és heve, a lényeg megragadásának milyen biztonsága s a vízióteremtő, építő erőnek mekkora foka ahhoz, hogy az adatok nyüzsgő sokaságában, a szempontok s vélemények ellentmondó zürzavarában meglássa és megmutassa valaki a legfontosabbat, a belső összefüggést, az események egységét és értelmét."⁴³

Berzenkednek ugyan a Magyar Csillag szerkesztői, munkatársai a politika mindenhatósága ellen, de végülis maguk is politizáltak abban a korban már azzal is, hogy harcoltak a vétkes elfogultságok ellen, s a józan mértéktartás eszményét hirdették. Keresztúry Dezső egyik Mértékbeli tanulmánya például a mellékmondat védelmében íródott,

de támadásának éle a magukat legszivesebben hunnak, de legalább ősmagyaroknak feltüntetni akaró túlzó-népiesek ellen irányul. Szerintük ugyanis csak a mellérendelés magyaros, az alárendelés idegen, nemkívánatos jövevény. Ha ezt elfogadjuk, "akkor a mondat kérdése, amely elsősorban mégis csak lélektani jellegű, ismét az érzelmes nemzetpolitika sikjára tolódott el. Birálatához ennél fogva hovatovább nem csak kritikai érzék a nyelvészeti tapasztalat, de politikai, sőt erkölcsi bátorság kell.

Mert ki vállalkoznék akkor, ha az elvet elfogadja a közvélemény különösen manapság, a nemzetgyalázás vádjának veszélye nélkül arra, hogy kimondja: a csak mellérendeléssel élő stílus laza, fegyelmezetlen, az impresszionista, az iskolázatlan, gondolkodásban járatlan emberek sajátja."⁴⁴ Az ártatlanul nyelvészkedő írás irodalomtörténeti, politikai állásfoglalássá vált.

ŐRJÁRAT

Őrjárat rovatát a Nyugattól örökölte a Magyar Csillag. Ebben a rovatban egyes visszasságokra, érdekesebb irodalmi jelenségekre figyelnek fel a munkatársak, azonkívül itt közlik rövidebb lélekzetű alkotásaik - naplójegyzetek, epigrammák, aforizmák - egy részét.

Az első számban Joó Tibor, neves baloldali polgári történetíró a kolozsvári egyetem magyar történeti tanszékének vezetőjével vitatkozik a tudomány irányíthatóságáról⁴⁵, bizonyítva, hogy a tudományt csak az igazság, nem "történelmi erők", érdekek irányítják. Az ezt követő számban Bóka László "A Rerchworth-streeti rejtély, avagy az Árpádház titka"⁴⁶ című hozzászólásában az olcsó tudománynépszerűsítés ellen hadakozik szellemesen. Az 1943-as évfolyam számaiban Illyés Gyula rendszeresen az Őrjáratban közli Naplójegyzeteit, ezzel újra életet adva a már-már halódó rovatnak. A már a Nyugatból ismert könnyed, jelleg-

zetesen illyési hangú, rövidebb-hosszabb műfajremek
mindig értékes, élvezetes olvasmányt jelentenek az olvasó-
nak. Sokszor egyéni, apró-cseprő élményeit is észrevétle-
nül az olvasó élményévé varázsolja, talán azért, mert
olyan dolgokat mond el, amelyek mégis általánosak, minden
emberrel megtörténnek. Ez a közvetlen hang néha megkemé-
nyedik, de nem merevedik váteszi pózba ekkor sem; folyó-
íratról, irodalomról, nemzetről beszél, az igealakok a
személyes én szaváról tanúskodnak - mégis: ott érezzük
mögötte a folyóiratot, az irodalmat, a nemzetet.

"A magyar irodalom a veszély óráiban elég jól vizs-
gázik. Batsányiék állták a sarat, Petőfiék is. A Nyugat...
Nem lévén más a kezem ügyében, másoló-papíron írok, lehe-
letszerűen vékonyon, egészen átlátszón, az írógép mellől
vettem ide. Hogy némi keménység legyen, valami újságot
húzok alája. A vékony hártján átütnek az újság első olda-
lának nagy cimbetűi: 'eredményes mozgóharcok a tömegtáma-
dásokkal szemben, újabb erőnyerés a déli szakaszon, súlyos
elhárító küzdelem az Ilmen-nél. 'Szinte ezekre írom hiába-
valóságaimat, a történelem eleven testére. Érzem az isten-
kisértést, a toll iszonyú szakadék felett száll, szédülten
tekint maga alá a mélységben, míg meg nem bicsaklik, le
nem hull."47

"Ez a hirlapíró - ez a tehetség, erkölcs, s elhiva-
tás nélkül való civil, aki toll helyett épp így forgathat-
na operálókést, gépkocsikormányt, vagy verklit - tiszte-
letlenül, fennhéjázva ír egy íróról. Felháborodásomban
szeretném - valami előzékenyen udvarias, zajtalan, euró-
pai módon - felképelni. Az irodalom-sugalta büszkeségből?
Épp ellenkezőleg: az irodalom iránti alázatból."48

A Magyar Csillag céljairól, a szerkesztő gondjairól
is sokat megtudunk ezekből az írásokból. Fenyő Miksa vád-
jaira például így felel: "Nem tudom, mit enged megvalósi-
tani az idő a Magyar Csillag céljaiból. Abból a rögeszmém-

ből például, hogy irodalmi folyóirat lévén, konokul irodalmi mértékkel akar mérni s nem politikaival, azaz amit Fenyő Miksa nem először tenne köznevetséggé - igenis egymás mellé rakja Giono-t és Proust-ot, az urbánusokat és a falukutatókat, az eget és a poklot is, ha mind-kettő - jó irodalom."⁴⁹

Sok mindent bekalandoznak ezek az írások. Szó esik a véradásról⁵⁰, Jókai házasságáról⁵¹, a feltételes mód jelenéről⁵². Mesteriek aforizmái is: "Ez a kislány most lesz másfél éves; mindene miniátürnyi; a könnyei már felnőtt-nagyságúak."⁵³ "A hold naponta szabályosan megduzzasztja a tengert és a költészetet."⁵⁴ Vagy egyik tréfásan ónionikus epigrammája:

"Népiesek és urbánusok közt:
két kulacsom
váltogatom,
kortyolom is, - ha már kérded: -
ebből ürmöt, abból mérget."⁵⁵

Ez a hang jellemzi Cs.Szabó László mindig szellemes, súlyosat könnyedén előadó írásait is: Különösen remek és itt-ott valóban jellemző mesteri "önkritikája"-önkinzása az 1943-as évfolyam kilencedik számában:

"Azt írja: nem vagyok író. Minthogy mérges, azt hiszem sérteni akar. Ennyi az egész? Ide a kést, majd én megtanítalak szűrni.

'Cs.Goethe /-Szabó/ összetéveszti a tehetséget a műveltséggel. Ragaszkodik az irodalomhoz, de minthogy néma a lelke és kásás a szive, ír arról, amit mások már megírtak. Kicsiszolva, új sorrendben ismétli azt, amiért mások meg is szenvedtek.

Mert ő nem tud szenvedni; a kultúra kényelmében önzőn és gyáván kiméli magát mindenféle tüztől. Az alkotás: meggondolatlanág, a művészet: önfeláldozás.

Ő azonban mindig meggondolt és számító. Ő mindig csak stiliszta. De ki az ördögnek kell az ő jeles dolgozata?

Baj van a műveltségével is. A könyvek címét és történelmi helyét ismeri, nem a tartalmukat. Lázasan lapozó és nem lázas olvasó. Amit mások hallgatva elolvasnak, ő szemérmetlenül idézi.

Tíz éve halogatja a munkát, amihez önfeledten neki kellene ülnie. S amihez mi neki is ültünk, hogy vér serkent az ujjunkból! Ő még egyetlen irásába se feledkezett bele. Azt hiszik a mohóságáról, hogy alkotó láz. De neki még nem volt napja, amikor hivatalt, ebédet, vacsorát, alvást, asszonyt feledve a munka lábai elé vetette volna magát.

Tudósnak, költőnek, kutatónak, szépirónak tartja magát, ezért nem lesz belőle soha egyik se. Egyikért sem tud igazi áldozatot hozni. De az életben sokra viheti: azt mondják ehhez van érzéke. Legyen vele boldog. Csak ne játssza tovább, hogy ő is a szent máglyán ég.

Visszaadom a kést. Látod: legalább így kellett volna leszúrjál." ⁵⁶Cs. Szabó Őrjárat-beli cikkeiben különösen a politika ellen dohog: "A szerzetes a cellájában, a lovag a sasfészekben. Évszázadokig jó volt így; a lovag megélt a szerzetes nélkül. Egyedül állt ki a keresztútra. A két emberfaj azóta sem változott, Mit akar hát a politikus az írótól? Álljon egyedül a keresztútra." ⁵⁷ Tanácsa háború esetére is jellegzetesen szépirói: "Ha zúg a sziréna, hunyd be a szemed s töltsd meg a világot lepkefogós emberekkel." ⁵⁸ De ugyanakkor a művészettörténész fájdalma csendül ki minden megsemmisített érték láttán: "De hiszen tegnap még találkoztunk! Azt hittem, ezer esztendőig fog élni.

Ez volt az első gondolatom. Ugy emlékeztem rá, mint egy pirospozsgás, kövér kanonokra. Pár napja találkoztunk, átköszöntem neki a túlsó járdáról. Ápolt fehér ujjait összefonta a hasán, elégedetten mosolygott a szigorú

poroszok közt. No, ez se hal meg soha, gondoltam.

Az éjjel meghalt. Hedwig-templomnak hívták, ott állt a berlini opera mögött."⁵⁹

Egy másik Cs. Szabó-írás már a háborús pusztítások lelki gyökereit kutatja, a szó szoros értelmében beszél a háborús örületről: "Ez a rom Varsó, ez Rotterdam, ez Bath, ez Lübeck, ez Rostock, ez a Dürer-ház, ez a Palazzo Doria, ez Antwerpen. Gyorsan nő az album.

Eszembejut, amit a háború előtt hallottam egy külföldi repülőtől. Világszerte akkor kezdték gyakorolni a zuhanóbombázást. 'Az első zuhanás iszonyú volt'- mondta. 'De a negyediknél vagy az ötödiknél valóságos erotikus mámort éreztem.'

Csakugyan? Az egész földgömb Biatorbágygá változik?"⁶⁰

FIGYELŐ

A Figyelő is nevében hordja rendeltetését: a kultúra világának minden jelentős eseményét, könyvek megjelenését, kiállításokat, hangversenyeket, színházi bemutatókat szemeltartó kalauz, megbízható tájékoztató a műélvező közönség számára, sőt magát a művészetet is bizonyos fokig befolyásoló, tanácsot adó, korholó, biztató magas színvonalú rovat. A Figyelő oldalszámot tekintve is legjelentősebb részét könyvbírálat tölti ki, a könyvismertetés - természetesen - a Figyelő legfőbb feladata. A rovat kritikusai a már a Nyugatnál kipróbált tehetségű és fiatal, tehetséges irodalmárok. Érdemes felsorolni a legjellemzőbb neveket: Bóka László, Gönczy Gábor, Halász Gábor, Kádár Erzsébet, Keresztúry Dezső, Kolozsvári Grandpierre Emil, Lovass Gyula, Makay Gusztáv, Nagy Lajos, Ortutay Gyula, Örley István, Rónay György, Schöpflin Aladár, Szentkúthy Miklós,

Szerb Antal, Thurzó Gábor, Vas István a "mérték"-et mindig szem előtt tartva irták sokszor útmutató jellegű, nagyjelentőségű recenzióikat.

Jó pedagógus módjára bírálják, ha kell, figyelmeztetnek a hibákra⁶¹, de nem fukarkodnak, ha erre lehetőség nyílik, a dicsérettel sem.⁶² A meglévő értékek védelme, az ujak építgetése a kritikusok jól kiérezhető célja. Bóka László egyik könyvbírálatában is erről árulkodik, melyben a "Szigoru szeretet" hangján ír Somlyó György új kötetéről: "Higyje el nekünk Somlyó György, nekünk, kik szeretjük szép tehetségét, hogy az igazáncsi versben megdicsőül a nyelv s nem rabigába görnyed."⁶³ Vagy Örley Istváné, melyben szinte önmagát is sértő szavakkal ír szigorú kritikát egyik kedvencéről, Hunyadi Sándorról.⁶⁴

A könyvek, melyekről a bírálatok szólnak, időnként alkalmat adnak a kritikusoknak arra is, hogy egyéni érzéseiket, érveiket háborúról, helytállásról, feladatáról elmondhassák.

Egy francia szerző, Francis Carco új könyvének kapcsán - melyben nincs politika, sem önvád Párizs, Franciaország bukásáért, mivel az írók azért ami történt nem felelősek, hiszen az író, de az olvasó is eleget tesz erkölcsi kötelességének, ha e lélekölő időkben legyőzve önmagában "agresszív ösztöneit" az irodalomhoz menekül -, Bóka László is elmondja tulajdonképp szinonim álláspontját. "Ha vége lesz a háborúnak, bizonyára ismét felveti Európa a háborús felelősség kérdését s bukott és aktív miniszterek, generálisok ismét megírják emlékezéseiket, vád - és védőbeszédjeiket. Fontos lesz minden pillanat: ki, hol, mivel töltötte. Francis Carnot a kritikus fogja igazolni, s egyben önmagát is igazolja: Francis Carnonak de l'Academie Goncourt könyvét olvastam, mely az utakat lágyító első szeptemberi esővel kezdődött... Irtunk, olvastunk, míg Isten engedte."⁶⁵

Erre rimelnek Szerb Antal sorai is: "Nagy megpróbáltatások közt nagy vigaszra van szükség; és ilyenkor ráébred a közember is, hogy a legnagyobb vigasz a költők szava."⁶⁶ A kor valóban gerincet roppantó: "Korunk egyenruhában jár, akkor is, ha nincs háború. Zord és kemény szavak, súlyos vallomások, döntő nyilatkozatok idejét éljük: váltott lovakkal hajtó, pártállást cserélgető politikusok komor önvallomásokat hirdetnek a napilapokban."⁶⁷

Bátrabb, keményebb Rónay György magatartása. A katolikus irodalom nevében szólva erélyesen elhatárolja azt az akkori idők hivatalos magyar, tehát háborús magatartásától. Az apropót ehhez Georges Bernanos: Egy falusi plébános naplója című könyve szolgáltatta.

"Nálunk még ma is sok tévhit él a katolikus irodalomról, s ott is, ahol éppen küzdeni kellene a tévhitek ellen. Bernanos megtaníthat rá, hogy a katolikus irodalomnak sem művészetben, sem "világnézetben" nem szabad megalkudnia, és legfőbb kötelessége, könyörtelen őszinteség, kifelé is, befelé is, és befelé annál inkább, mert befelé csak az erősek tudnak őszinték lenni. A katolikus irodalmat nem lehet eladni semmiféle programnak és politikának, mert a katolicizmusnak csak egy politikája lehet: az evangéliumé. Az pedig nem gyűlöletre tanít, hanem szeretetre. Szeretet pedig csak egyféle van, s aki a szeretetet értelmezni és magyarázni és taglalni kezdi, az nem szeret, - az ürügyet keres a gyűlöletre.

S aki elhúzódik a szegények keménységétől, nyakasságától és gőgjétől, aki sáncokat emel és árkokat ás, ahelyett, hogy sáncokon és árkokon átsurrarva mindenütt és mindenkiért elmondja az igazságot, - az egyetlen és nem a testünkre és érdekeinkre szabottat: - az...

Mindenesetre sokat tanulhat Bernanos könyvéből!"⁶⁸

A könyvismertetések olvasgatva az a legfeltűnőbb jelenség, hogy a birodalmi német könyveket figyelmen kívül hagyják a folyóirat munkatársai. Az "ellenség" háborús könyveiről viszont szívesen beszélnek. "A háború egy rövidke, de döntő pillanatra emberivé válik: Cserkészcsinnyé,

csattanós anekdótává. S ebben különbözik ez a könyv a szokványos háborús regényektől: hatásos ellágyulástól mentesen is figyelmeztetni tud arra, amit a gépesített, nagyüzemszerű öldöklés, a politikai és a propaganda még emberinek meghagytak."⁶⁹

"Férfias beszéd ez olyan korban, mikor jeles írók is vénasszonyok módjára nyelvelnek, Franciaországban is, másutt is, nemzetük becsületének kárán keresve a maguk becsületét jobbik esetben, érdekeiket a rosszabbik esetben"⁷⁰ - írja Szabó Zoltán Saint-Exupéry: *Pilote de guerre* című könyvéről. A háborúellenes magatartást természetesen visszafogja a korabeli cenzúra fékrendszere: "Márai azonban metaforát lát az 'elemi csapás' megfogalmazásban, s így természetesen meg sem kísérli a háború okainak, erőviszonyainak és következményeinek feltárását. 'E tragédia méreteit és következményeit mi, a szenvedő kortársak, áttekinteni sem tudjuk, - mondja. Azt hiszem, tudnánk, de nem merjük, vagy nem nyilváníthatjuk."⁷¹

Ennek ellenére-mint már annyiszor láttuk - a folyóirat magatartása egyértelmű.

Ugyanilyen egyértelmű a Magyar Csillag antifasiszta magatartása is. Tekintettel arra, hogy a népi irodalom fajelmélettel kacérkodó jobbszárnya - éppen politikai-világnezetű válsága következtében - művészileg is eltorzult, a napipolitika céljainak megfelelő műveket adott ki keze alól, a szerkesztők "mérték"-ideája jó lehetőséget adott a jobboldal kiszorítására; sőt az ellenük vívott harc lehetővé tette a közvetett /de gyakran közvetlen/ antifasiszta harcot is. "Minél mélyebbre süllyedtünk a fasizmus pokolbugyrába, annál könnyörtelenebb kritikus lett. - Most csak hibátlant szabad alkotni, nem értitek - magyarázta ingerülten. Minden, ami ép, teljes, harmonikus, az ellentmond nekik." - írja Bóka László Örleyre emlékezve az *Arcképvázlatok és tanulmányok* című kötetében.⁷²

Jankovich Ferenc Erdélyit, Sértőt és Sinkát 1941-ben még a meggyőzés reményében figyelmezteti: "A parasztköltők nem haza szólnak. Kifelé kiabálnak. Kellének ama félműveletlen borzongó rétegnek, mint a szappan az 'urbanizmus';

a 'nyálas entellektüalizmus' kiütései ellen... Hanem Petőfi, Arany, Vörösmarty és még száz szintén faluhelyen születtek és városban éltek, sőt bármily fölháborító, idegen nyelveket is tudtak és könyitottak a világirodalomhoz is valamelyest, - és mégis verseket irtak, akár az őstehetségek."⁷³

Makay Gusztáv az erőltetett politizálástól óvja Erdélyit 1943-ban: "A politika egyáltalában nem tartalmi szempontból veszedelme a versnek - a gyakorlati állásfoglalásért nem az irodalom, hanem a kor és a politika előtt felel a költő, - hanem azért, mert többnyire üres retorikává képráztatja vagy közhellyé lapitja a verset."⁷⁴

Rónay György Sinka István túlzó magyarságát kifogásolja ugyanebben az évben: "Egyik kedvelt szava a "magyar", - s majdnem mindig fölösleges, hatást rontó: nélküle mélyebben érezzük a vers, a kép lázongó, tragikus magyarságát. Túllírás ez, néha szerepnek hat, és Sinka Istvánhoz minden inkább illik, mint ez a hangsúlyozott szerep."⁷⁵

A jobboldali népiek kevésbé bocsánatos büneiket összegző, elemző, irodalomtörténeti műveikben követik el. Sebtében összeállított, ösztönös megérzésekre alapozó ítéleteik jelentős támadási felületet hagynak. Különösen a fajelméletre épített rendszereket, elméleteket támadják tiszteletreméltó hévvel a folyóirat munkatársai. "S hogyan fogadjam el egy kor irodalmi értelmezésére egyedüli elvnek a mégis csak faji szempontu asszimilációt, amikor a gyökeresen magyar fajtájú Ady misztikumának, vagy inkább mitológikus képzeletalkatának első megértője Ignotus és Balázs Béla volt, míg a másik oldalon Horváth János és Szabó Dezső kivételével meglehetősen értetlenül álltak műve előtt?... Irodalomtörténetünk kezdeteiben magyarnémet párbeszéd, s mi vagyunk a védekező fél; bár iratkozánk át minél határozottabban a francia iskolába, s mélyednénk el irodalmunk 'viszonyainak' vizsgálata után, és mellett, irodalmunk, költészetünk emez "anyagának" vizsgálatában is!"⁷⁶

De óvnaak a kritikusok a napi politika szólamaainak használatától is: "...kár, hogy áthidalásaiban és jegyzeteiben részben a napi politika szólamaainak csábitásaitól, részben a helyenként túlságosan bő-, másutt túlságosan szűkszavúságtól nem tudta magát visszatáratani."⁷⁷ - írja például Nagy Péter két Széchenyi könyvről 1943-ban.

Ennek a tévútra jutott irói csoportnak Féja Géza az ideológusa ebben a korban, érthető, hogy 1942-ben megjelent irodalomtörténetét, a könyvben megnyilvánuló irodalomszemléletet kiméletlenül össtüz alá veszik a Magyar Csillag kritikusai. Rónay György: Szóljunk néhány szót a 'milyen a magyar' kérdéshez is, Féja Géza könyve szerint 'dühös', balladai' és 'a nagy szatira' népe, - többek között. Sajnos, mi is csak tapogatódzhatunk: sem azt nem határozza meg, hogy mi az a balladai, sem a többit; - őszintén bevalljuk, amit életritmusról és hasonlóról váltig mond, az nekünk kissé magas. Mi szeretjük a tiszta fogalmakat. Állítólag ez is magyar vonás. A mitosz utáni vándorlás inkább germán sajátosság... Végül még csak annyit: bármilyen szokatlan is, előre kijelentjük: sem az irót, sem az egész ügyet nem akartuk és nem akarjuk 'üldözni'. Nem áll mögöttünk összeesküvés, hogy gáncsot vessen és gáncsvetésre használjon. Elsősorban az vezetett, hogy eleve óvjuk a jövendő népi irodalomtörténeti kísérleteket azoktól a mitoszoktól, amelyeknek szálaiba Féja Géza is belegabalyodott, mint ellentmondásai tanusitják.

Tudjuk, hogy nem divatos, legyünk hát ódivatúak: a rációt, a világosságot, a tiszta fogalmakat sirjuk vissza és várjuk a jövőben. Az átgondolt módszert, a biztos és cáfolhatatlan adatokat. Terjengős vitairat helyett vitahatatlan tudományt. Sámának helyett higgadt, száraz, hiteles tudósokat."⁷⁸

Kolozsvári Grandpierre Emil: "A gyakorlat meggyőzően bizonyítja, hogy a Féja mondataival rokon szócsoportok, ha egy hordóról, vagy valamely más magaslatról hangzanak el, mélyebb és maradandóbb hatást érnek el, mint nyomtatásban.

Vizsgálódásink végső eredményét egy stilszerű képzavarral fejezhetjük ki legpontosabban: - szerzőnk e művét hordóról írta."⁷⁹

Kerékgyártó Elemér: "Az indulat hullámai ma mindent elöntenek és elveszejtik az intellektust. Hivók kellenek tudósok helyett és kritikusok helyett hitvallók. A társadalmi törekvések tényleg nem választhatók külön az irodalmi megnyilatkozásoktól s a tudós szándékot is áthatja a szellemi élet egységes szövetét színező 'indulat'. Senki sem ment az áradástól s úgy látszik, nemcsak a kritikának, de a tudománynak is áldozatul kell esnie."⁸⁰

A jobboldali népiek közvetlenül / és felelőtlenül/ politizáló, jelszavakat hirdető tevékenységében a külön veszélyt az jelenti, hogy ezek az írók, költők a háború éveiben egyre inkább kisajátítják a népi irodalom derék-hadának eszméit, s ezzel jelentős károkat okoznak az egész mozgalomnak. "A Tanú évei máris a 'történelem távlatába' kerültek s ha eredményeiket akarjuk számbavenni, azt látjuk, hogy a problémák egy részét vagy a történelem oldotta meg, vagy a napi politika, mely e kötet legsúlyosabb szávaiból olvasztotta össze a leghamisabb varázsigéit."⁸¹

Természetesen örömmel szólnak a kritikusok azokról a művekről, melyekre nem ez a hang jellemző: "Nem dicsérhető eléggé, hogy a több mint háromszáz oldalas könyvben egyetlen egy kortesbeszédbe kívánckozó mondatot sem találunk; a szerző mindig az íróasztal mellől beszél, sohasem a hordóról."⁸²

"Többet ér az a stilisztikai gond, amivel ez a jelentéktelen történet megíródott, Nem ártana ha elolvasnák a magyar szórakoztató irodalom írástudatlan szerzői és /húzza ki a szerkesztő, ha gorombának találja!/ elolvasnák a fésületlen magyar géniuszek."⁸³

"A kultúra írója, aki alkotás közben is pontosan tudja, mit akar. Östehetségekkel, ösztönös, "holdkóros biztonság" dolgozó költőkkel megvert mai irodalmunkban ritka s, mit tagadjuk, jóleső és vigasztaló jelenség."⁸⁴

Az ujonnan jelentkező fiatal költők köteteiről szólva is ezt a mértéktartó hangot dicsérik, ha erre lehetőség nyílik: "Fiatal költő, aki csak költő; még a világot sem akarja megváltani, még a magyarság 'lényegéről' sem mond ingatag sarkigazságokat: - milyen rokonszenves arc!"⁸⁵
"Távol áll az elvakult fajimádat üres szólamaitól. Nemes emberi ragaszkodás beszél csupán verseiből."⁸⁶

Egyértelmű, következetes állásfoglalás ez - , de sajnos jószerivel más fórumokon nem is igen érvényesülhet. Lovass Gyula így jellemzi a helyzetet: "Ma politikai leshipuskások dupláznak rá a regényíróra, a költőt két soráért kitagadják a magyarságból és a jövődöböl, ügyész után ordítanak, vagy bitót ígérnek győzelmük esetére. Minél jelentősebb egy könyv, minél jobbnevű az író, annál könnyebben válik az 'irodalmi' kritika ilyen politikai bunkózássá. Hogy ez a politizáló irodalomszemlélet ilyen népszerű lett, tán dilettáns volta lehet az oka: kétségtelenül könnyebb hazaárulásról, szociális vagy forradalmi büntettről beszélni, s jóval erősebb hangot is lehet használni, mint-ha valaki szerkezetéről, jellemzésről vagy stilusról szólna."⁸⁷

A fajelmélet hinárosába süllyedők figyelmeztetéséül talán, ismét Babits példájával érvel a folyóirat. Az 1942-es év első számában hangsúlyos helyen Babits: Nevek, ősök, címerek című irását közlik a szerkesztők Török Sophie előszavával. Már az a pár sor is, melyet a költő felesége Babits alkotása elé ír; "ez az írás méltán felel a talmi divatnak is" - a mű aktualitására utal. S valóban igaza van Török Sophie-nak, mert Babits ilyen mondatokat ír említett művében: "Minden család egyforma régi, hisz mindnyájan Ádámtól származunk! Én megvettem a kékvért s iparkodtam becsülni a zsidót. Disraeli szerint a leggőgösebb herceg sem hivatkozhat oly régi ősökre, mint a levita-törzsből jött zsidó. Egyszóval eszem ágában sem volt hogy az embereket vérük vagy kitenyésztettségük alapján ítéljem, mint a kutyákat vagy a lovakat..."

Az én vallásom szerint legalább az ember szabad lény, csak a saját érdemeinek alapján lehet őt megítélni. Annyit érek amennyit magam érek. S ha semmitsem érek, fajtám kiválósága nem segít rajtam."⁸⁸

A fasiszta törekvések elleni harcot a folyóirat munkatársai is határozottan folytatják; "... nem a 'bünösök', a tolvajok, betörők és gyilkosok tetteiről kell beszélni, hanem a törvényes formák közt történő, korrekt, szörnyű agressziók mérhetetlen tengeréről."⁸⁹ - írja például Nagy Lajos a háború kitörésének negyedik évfordulóján. Ugyancsak ilyen élesen állásfoglaló írás a kommunista Nagypál István regénye is, amelyről Bálint György ír kritikát a folyóiratban. A tudományos-fantasztikus regény egy jellemző válsághelyzetet tár elénk: mindenki elalszik Budapesten, egy gengszter-politikus kihasználja a számára kedvező helyzetet; gátlástalan vérengzésének majd a munkások vetnek véget. Bálint György így véleményezi ezt a "rokon-szenvesen nyugtalanító" művet: "Nagypálnak igen komoly mondanivalója van és könnyedén, játékosan, de megnemalkuvónan tudja elmondani a modern mese keretében."⁹⁰

Félreérthetetlen utalások, jellemző "elszólások", kétértelmű példabeszédek, beszédes példák - ime, a folyóirat arzenáljának leggyakrabban használt fegyverei. A tartalom mellett természetesen a forma sem sikkad el, a rovat kritikusi értékeitelükben rendszerint egységesen magas mértéket tartva számonként színvonalas, megbízható, az ország első irodalmi folyóiratához méltó recenziókat jelentetnek meg. Irigylésre-méltó még ma is: a legjobb vagy legjellemzőbb művekről a legkiválóbb kritikusok irnak a Magyar Csillag talán leghatározottabb rovatában.

Hasonló a helyzet a színházi tudósítások esetében is. Az ország kevés igazán szakavatott színházi kritikusi közül ketten, Schöpflin Aladár és Keresztúry Dezső a Magyar Csillag szerkesztői, tudósítói. Már a Nyugat

"Szinház" rovatának is ők voltak szerkesztő munkatársai. Keresztúry Dezső emellett a Pester Loyd szinikritikusa is egyidőben. Rendszerint ők tájékoztatnak a magyar színházi élet eseményeiről, bemutatóiról, évfordulókról. Rajtuk kívül a sokágúan művelt Kádár Erzsébet és Örley István ír még időnként tudósításokat.

A színház világában is kirobbant árjásítás sok zsidó színészt kiszorított a színpadról, a "korszelleme" betört Thália birodalmába is.

A folyóirat ethosza szól, már ismerős hangon Schöpflin Aladár első számában megjelent hitvallásából: "A politika most már egyre-másra mindenüvé betolakszik, a kultúra terén mindig kártékonyan. Mi ezután is, mint eddig, megmaradunk a művészet szempontja mellett, csak az író és színész teljesítményét nézzük, s ha új emberekkel találkozunk a színház körül, csak azt mondjuk, amit Gyulai Pál szokott: hadd lássuk hát, hány zsákkal telik... az irodalom és színház legyen az a sziget, amely el van zárva a mindennapi hercehurcák mulandó változásaitól s az emberek figyelmét a változhatatlanul emberi dolgok felé fordítja.

Az irodalom természeténél fogva az örök érvényét idézi, nincs köze az egy napig élő aktualitásokhoz."⁹¹ A szinikritikusok feladata így sem kevés: "Szavukon kell fognunk a színházakat, melyek olyan fennen szoktak dicsekedni programjaikban és egyéb megnyilatkozásaikban kulturális hivatásukról. Ma a színház azon az uton van, amelyen könnyen lesüllyedhet a tudatosan és szándékosan csak szórakoztatásra néző cirkusz vagy varieté színvonalára."⁹²

Legtöbbet a Nemzeti Színházat ostromozzák, mert a legrangosabb színháztól várják el a legrangosabb szereplést is. Szemére vetik, hogy színészei nem tudnak kothurnuszos alakokat formálni⁹³, hibáztatják a színészek rossz beszédtechnikáját⁹⁴, megrójják a körúti varietébe való darabok eljátszásáért⁹⁵. Pedig nem becsülik le Schöpflinék a könnyű műfajt. Illés Endre első színjátékának /Törtetők/

birálatából idézzük: "Az embertől függ, aki ír: ha gondolkodó ember, van véleménye az élet dolgairól, ha komolyan veszi önmagát és amit csinál, akkor nyugodtan lehet könnyű is, vidém is, nem lesz súlytalan."⁹⁶ Magas színvonalra kényszeríteni a magyar színjátszást, hogy a sorrend megforduljon, ne a színház szálljon le a legalsó réteg igényeihez, ez a Figyelő kritikusaiknak bevallott célja. Csupán a jóra törekvéssel, félmegoldással azonban nem elégedhetnek meg: "Ha jó törekvést látunk, azt kézséggel elismerjük, de az eredményt nézzük, nemcsak a törekvést."⁹⁷ Nem ismernek átértékelés nélkül tekintélyeket. A már-már irodalomtörténeti pózba merevedett Herczeg Ferenc is megméretik és - könnyűnek találta. Az Aranyszárnyak színházi bemutatója után Örley István találóan jegyzi meg: "Mesterembernek majdnem költő, költőnek rikitóan mesterember."⁹⁸

De Örley sem elégszik meg ennyivel. Herczeg után az értéktelen alkotást melegen ünneplő közönségről is elmondja hasonlóképp nem éppen hizelgő véleményét: "A Vigszínház színpadára töretlen önérzettel felsétált a millenneum. Az Aranyszárnyak nézőterét figyelve: nem is indokolatlan önérzettel."⁹⁹

A színházi tudósításokon kívül, igaz elszórtan és rendszertelenül, filmekről is olvashatunk beszámolókat. Képes Géza írja ezeket a filmkrónikákat, kezdetben nagy lelkesedéssel, lendülettel. A magyar filmgyártás elérkezett arra a fokra, hogy érdemes róla vitázni...E rovatban, amely addig fog élni és bírálatot mondani a nálunk bemutatott filmekről, míg függetlenségében és véleménye kimondásában nem akadályozzák, lesz szó... elvi kérdésekről is, de mégis, bármennyire nehéz, tartózkodni fogunk minden olyan vitától, mely mögött kultúrpolitika, vagy éppen politika lenne"¹⁰⁰ - írja első filmbirálatában. Később elkedvetlenedhetett, csak két alkalommal jelentek meg a folyóiratban filmekről szóló tudósításai.¹⁰¹ Így is sor került a "Halálos csók", "A harmincadik", "Alkalom" magyar, az "Eltévedt emberek", "Mire megvirrad", "A nap hőse", "A kutásó lánya" francia,

a "Hulló bilincs", "Egy csók az élet" /a Silja filmváltozata/ finn és a "Szerelem a vérpadig", "Király bolondjai", "Utolsó pillanat" olasz filmek méltatására. A kor eszményi nőideálját megtestesítő Karády Katalin játékát, s őt egyéniségét elemzi, bírálja különösen szívesen: "Karády valóban szép nő, nyers és ellenszenves"¹⁰²... az ő primitív játékmódora alól kiri valami, ami hamisítatlanul nyers és embertelen."¹⁰³

A képzőművészeti rovat vezetője a már a Nyugat megfelelő rovatából jól ismert Farkas Zoltán, leggyakoribb segitőtársa az eredetileg festőművésznek készült Kádár Erzsébet.

Mindketten avatott műbírálók tehát. Szóra érdemes kiállítások, képzőművészeti tárgyú könyvek ismertetése, a művészvilág jelentősebb eseményeinek számontartása mellett elvi kérdésekről is szó esik a képzőművészeti rovatban. Hiszen a háborúban nem hallgattak el a múzsák, beszédesebbek, mint valaha a békevilágban. Nem csoda, ha a képzőművészeti tudósítások is beszédesebbek.

Az 1943-as évben előtérbe került és a művészeket központi irányítás alá vonni kívánó Képzőművészeti Kamara ügyében Farkas Zoltán a Képzőművészeti Kamara ellen foglal állást "... ha ideig óráig meg is valósítják, csak ártani fognak vele. Tönkretenni azonban mégsem tudják művészetünket.

A magyarság fordulatos életében sok mindenféle veszedelmet kibírt már. Ki fogja bírni azt is, hogy képzőművészetét egy időre láncra verik..."¹⁰⁴

A Mücsarnokban megrendezett, a németek "birodalmi" érzését tükröző kiállításról szólva Farkas Zoltán - bár óvatosan fogalmaz természetesen - a magyar "életfelfogás" eltérő vonásait hangsúlyozza. A modellekben bemutatott városrendezési terek is figyelemreméltóak voltak. Ezek is jellemzően tükrözték vissza azt az uralmi érzetet, mely a harmadik birodalom vezetőit áthatja. Egy kissé komor életfelfogásnak erőteljes kifejezői. A mi derüebb és individuálisabb világunkkal nem egyezők, de van számos olyan vonatkozásuk, amely nálunk is példaadásul szolgálhat."¹⁰⁵

Különösen a nacionalista kisajátítási kísérletek hozzák indulatba a rovat vezetőjét. Nemzetibb képzőművészetet?! című elvi kérdéseket tisztázó írásában a politika okkupációs törekvése ellen hadakozik keményen, a művészet iránt érzett felelősséggel: "A jó művészetnek és ekként a nemzeti művészet helyes kialakulásának van azonban egy elengedhetetlen feltétele: a szabadság. Ezt, sajnos, ma mindenfelől olyan elgondolások veszélyeztetik, amelyek idegen mezőkön támadtak: a politikában... Hagyjuk a maga útján járni képzőművészetünket, ne nyesegezzük politikai elgondolások ollójával hajtásait."¹⁰⁶

Nem ismeretlen Farkas Zoltán hangja, nem üt el a Figyelő más tudósításának hangjától.

A folyóiraton belüli szabad véleményalkotás fóruma a

D I S P U T A

rovat. Olyan elvi véleménykülönbségek tisztázására nyílik itt lehetőség, melyek egyébként, szó nélkül hagyva megoszthatnák a munkatársak táborát. Ez pedig különösen veszélyes lehetne egy ilyen egyébként is válságos időben verbuvált "szekértáborban". Ezen kívül az is feladata a rovatnak, hogy olyan kérdésekben benyújtott ellenvéleményeknek is helyet adjon, amelyek a művészetek egészséges fejlődését akadályozni látszanak. Különösen a művészetek önkormányzatát védik az itt közölt írások, a politika ártó beavatkozása ellen tiltakoznak. Ilyen írás például Farkas Zoltán: Közösségi érzés a képzőművészetben című röpirata: "Uj közösségi érzés hirdetése és követelése éppen olyan politikai jelszó, mint a korszerűség firtatása, vagy a nemzeti tulajdonságok fokozására irányuló kísérletek. Tömegpszihózisra irányul és a gyönyörködtetést is saját szolgálatába akarja állítani. Meghamisítja a tényeket, politikai pártállás szerint osztogatja kegyét. Ez különben megfelel rendszerének. Imádóitól is föltétlen odaadást kíván, különben büntet. Kegyetlen bálvány, a szabadságnak

a művészetet éltető elemének még csak csiráit sem türi. Kiválaszt magának egy formanyelvet és azt erőlteti."¹⁰⁷

A már említett Kerényi kontra Szentkuthy vita is itt teljeseedik ki, s ebben a rovatban reagál Szentimrei Jenő Cs. Szabó László: A székelyek című irására a folyóirat második számában: "Végre! Negyedfél vármegyényi székely nép megérte, hogy az egész magyarság érdeklődésének központjába kerül... Végre központi magyar folyóirat is kötelességének érzi, hogy induló első számában jellemrajzot adjon erről a népről."

Még ma is aktuális aggodalommal óvja Szentimrei a székelyek ügyével foglalkozókat az "atyámbátyám"-stilus felhangjaitól, hiszen így csupán a divat vagy a paródia szintjén lehet beszélni, írni a székelyekről. Mert e sokat szenvedett magyar népcsoport többet érdemel a rezervátum-sorsnál.

"A góbévicc az a fa - írja Szentimrei - , mely miatt nem látja meg a közönséges halandó a székely embererdőt." Cs. Szabó válasza: "vita helyett köszönet".¹⁰⁸

Pátzay Pál 1943 áprilisában Szobrászatunk magyarsága és európaisága című, a Mérték rovatban megjelent tanulmányában először veti fel élesen a "hirünk a világban" problémát, amely még ebben az évben más sajtóorgánumokra is kiterjedő vitát eredményez.

Illyés Gyula a következő szám Disputa rovatában reagál a tanulmányra, s bár vitába száll Pátzay néhány megállapításával, jóleső érzéssel írja le: "... a Magyar Csillag közeledik célja felé: valóban nem járószalag, hanem a tiszta hang és vélemény szabad fóruma."¹⁰⁹Ezt a véleményt támasztja alá, hogy a folyóirat belső munkatársai még egymással is villógó szópárbajt vivnak, ha véleményük nem egyezik. Örley István például az 1942-es év harmadik számának Disputájában Németh László Cseresnyés című drámájának védelmére kel, mert úgy érzi, hogy Keresztúry Dezső csak a mű hibáit veszi észre szinikritikájában. Ezeket az olykor szikrázó csörtéket azonban soha sem érgezett tőrrel vivják a

Magyar Csillag munkatársai, hiszen vitáik nem öncélúak, a művek iránt érzett alázat vezeti a szembenálló feleket, a művekért csatáznak. "Hosszan lehetne sokmindenről írni, de nem itt és nem is ennek az irásnak a végén. Amely végül is olyan ellenféllel vitatkozott, akinek nemcsak magas nézőpontjairól, de mindenkori pártatlanságáról is tökéletesen meg vagyok győződve."¹¹⁰

Ez Örley csörte-végi főhajtása.

Ugyancsak a korrekt tisztesség jellemzi annak a nemzedéki vitának a hangnemét is, amely az Ezüstkör című, csupán két megjelenést megért folyóirat indulásakor zajlott le folyóiratunk hasábjain. Halász Gábor így mutatja be az akkori "harmincasok" nemzedékét: "Túlságosan engedékenyek, hogysen úttörők lehetnének, túlságosan formatisztelők, hogysen újjáteremthetnék a formákat. Álmodozva hoznák meg a realizmust, langyosan a szenvedélyt, lágy, ködös hangulatokból gyúrnák a csont-, izomembereket. Polgárfiak, akikből egyelőre hiányzik a feltörekvő polgár kiméletlensége."¹¹¹

Mégsem a nemzedéki ellentét mélyítése Halász Gábor célja, irását így zárja le: "De a város mégis őbennük ébredszik, a művészet az ő tartózkodó szavukkal eszmél újból méltóságra, az elfajult irodalmi élet az ő kezdeményükből és lapjukon át próbál megigazulni. Mi mást kívánhat ilyen nemes törekvéshez az irodalom minden barátja, mint sok szerencsét?"

A fiatalabb nemzedék nevében Sőtér István válaszol a Disputa rovatban: "Az Ezüstkörnek nem az a sajátos vonása, hogy nemzedéket tömörít - ez a folyóirat nem kivonulás akar lenni, vagy külön tábor. S főként nem c s u p á n a fiatalok tábora."¹¹²

Ugyanebben a számban olvashatjuk Halász Gábor hasonlóan "békülékeny" hangvételi sorait: "Ha, amint cikkének nemes felbuzdulásából is látom, a vágyunk ugyanaz, mint az én várakozásom, ellentét igazán nincs köztünk, csak reménykedés az irodalom örökké megújuló életében."¹¹³

Halász Gábor később még egyszer visszatér a fiatalabb nemzedék bírálatára. Az utolsó évfolyam második számában, melynek már címe is /Továbbjutni!/ a kritikus türelmetlenségéről árulkodik, továbblépésre sarkallja Radnótiék nemzedékét.¹¹⁴ "Ujabb költészetünk kátyúba jutott, s ami a legsúlyosabb, jól érzi ott magát" - állapítja meg már az első mondatban. Nem a mesterségbeli tudást hiányolja /"Minden fortélyt ismernek, kivéve a hangváltását, csodálatos mutatóványokra képesek egy álltóhelyükben, csak éppen továbbjutni nem tudnak."/ Halász Gábor, hanem a megváltozott élethelyzet megváltozott érzelmeinek tolmácsolását: "Egyesek szerint az idők bunkóval sujtották fejbe őket és ez ellen mit használ, sőt árt a szó. Ám legyen, de ha a csapásról nem szólhat a költő, beszéljen dadogva, tört hangon arról, hogy szédül. Az ő területe úgysem az élet, hanem annak lelkére vetett árnya, nem a külső rázkódások, hanem a különös álmok, amiket benne felkavarnak. S ezekről csak az mond le, aki jobban szeret aludni, mint álmodni."

Az ostorozott nemzedék ellen leggyakoribb vád neoklasszicista törekvésük. Kritikusunk úgy véli, hogy Radnóti, Rónay György, Vas István, Jékely és kortársaik félreértelmezik a klasszicizmus fogalmát, mintha náluk a "klasszicizmus megalkuvás lenne". Utólag már tudjuk, hogy a kötött, szigorú formához való ragaszkodás nem jelentett egyet a szenvtelenséggel, ez a forma alkalmas volt bátor politikai mondanók tolmácsolására is. Gondoljunk csak Radnóti eclogáira! A kritikus Halász Gábor kívánalma mégis érthető, amikor "Szeretné, ha megint kóbor fiatalokkal találkozna a megülőkhelyett, költőkkel, kiknek legfőbb vágya: továbbjutni!" Érthető, ha szeretné még nyiltabb, még bátrabb állásfoglalásra szorítani fiatalabb kortársait.*

Utólag, 1967-ben Rónay György, az Ezüstkör-nemzedék egyik vezéregyénisége így látja ezeket az "ellentéteket": "Mi, a 'harmadik nemzedék' mégis úgy éreztük, jó lenne, ha lenne - nem a 'második nemzedék' ellen, hiszen barátaink voltak, s mi önekik 'fegyvertársaik' - ha lenne 'saját ott-

honunk', ahol mi, fiatalabbak lennénk a 'házigazdák', és inkább a mi /kissé 'urbánusabb'/ elképzeléseinket valószínűsítanánk meg; azonfölül ne egyedül a Magyar Csillag legyen 'szabad' és humanista fórum, hanem legyen más is, ne lehessen egy ellenőrzés alatt tartani az egészet. Így alapítottuk meg az Ezüstkort, melybe dolgoztak 'második nemzedékbeliek' is, és még szorosabb kapcsolattal dolgoztak volna, ha a lap második számán túl is megjelenhetett volna."¹¹⁵

És ez tetteikkel bizonyított szándék.

IV.

ÖSSZEZÉS

"Simon István: Hogyan jutott eszedbe a szekértábor gondolata?

Illyés Gyula: Magától értetődő volt. Amikor minden oldalról fenyegetve volt már a magyar szellemi élet, hát akkor legalább együtt harcoljunk, vagy essünk el, gondoltam.

Simon István: Na, jó, de nem féltél? A kommunista Lukács Lászlót közölted abban az időben. Nem volt benned semmi fenyegetés, hogy rád csapnak Horthyék vagy a jobboldal?

Illyés Gyula: Hát annál még sokkal nehezebb esetek is voltak... Könnyű volna most a vállamra tenni a hősiesség palástját, de semmi hősiességet nem éreztem. Sok probléma volt akkor, sok embert kellett menteni. Az emberek nagyon rossz anyagi helyzetben voltak: sokan munkaszolgálaton."¹

Ez a rádióban is elhangzott beszélgetésrészlet jól tükrözi Illyésék háború alatti magatartását. Tették, amit tenni kellett, hűek maradtak a magyar irodalom szabadságeszméihez, a szabadságharcos hagyományokhoz. Hogy a kor jelentős írói "nemigen léptek a tűzvonalba"?² Nem is volt ez feladatuk soha. Ismét Petőfi példájára kell utalnunk: még Bem sem engedte őt a "tűzvonalba". Le kellene már számolnunk azzal a hősködő "elvárással", miszerint a költőnek fegyverrel is harcolnia kell népe szabadságáért. Ez a szemlélet küldte halálba Petőfit is.

Az irodalom saját fegyvereivel harcol: formailag is értékálló művekkel, melyek ugyanakkor a progresszivitás szolgálatában állnak; vagy akár egy Magyar Csillaghoz hasonló irodalmi folyóirat bátor szerkesztésével. Nem lehet mérce egy író vagy irodalom megítélésében az, hogy tartotta-e a kapcsolatot a Népszavával, Kállai Gyula: Életem törvénye című könyvében írja: "Illyés a második világháború alatt a Magyar Csillagot szerkesztette. Folyóiratával a magyar

irodalom és szellemiség szekértáborát szeretne volna megvalósítani. A Magyar Csillag jó eszmei háttér volt ugyan, az élet napi küzdelmeitől mégis távol esett." ³ Véleményünk szerint egy havonta kétszer megjelenő irodalmi folyóiratnak igen jól kell zárkóznia " az élet napi küzdelmeitől", a napi politikától. Nem arisztokratikus elzárkózás ez, inkább arról van szó, hogy az irodalmi alkotásnak árt a túlzott aktualizálás. Radnóti e korban írott versei például azért jelentős irodalmi alkotások, mert - bár határozottan állást foglalnak fontos politikai kérdésekben - soha nem brossúra-izüek. És ez a megállapítás - láttuk - nem csak az említett költő alkotásaira érvényes, hanem a Magyar Csillagban megjelent művek többségére is. Még egy döntő fontosságú tényezőre emlékeznünk kell: József Attila politikailag célzatos verseinek megjelenésekor még nem, Radnóti hasonló jellegű költeményeinek megjelenésekor már nem volt érvényben a háborús cenzúra. /Radnóti antifasiszta, háborúellenes verseinek nagy része csak a költő halála után került elő a tömegsírból./ Rónayék tehermentesítő vállalkozása / az Ezüstkor/ nem járt sikerrel, s ha leszámítjuk azt a kevés időt, amely a Magyar Csillag megindulásától Móríc Zsigmond haláláig, a Kelet Népe megszűnéséig eltelt, megállapíthatjuk, hogy irodalmi téren a véleményalkotás egyedüli szabad fóruma Illyés folyóirata volt. Ez a tény csak növelte a főszerkesztő felelősségét, hiszen így irodalmunk önkormányzatát is ő vezette, olyan szerepre kényszerült - Németh László utal rá - amely elől nem menekülhetett a megszegyenyülés veszélye nélkül. Márpedig Illyés Gyula egyesvonalú pályája során soha nem menekült el a fontosnak tartott feladatok elől; nem tette ezt ebben a korszakváltó időszakban sem.

Rónay György így látja a főszerkesztő Illyés szerepét: "Sok mindenre világos választ ad maga a Magyar Csillag: az a fontos ebből a szempontból, ki mit írt és vallott akkor, s nem az, mit mesél róla utólag. Világosan kiderül cikkeiből Illyés szerepe: valóban nagy és okos és értékmentő és

bátor szerepet vállalt. Amellett az jellemezte, amit ma a franciák 'ouvert'-nek mondanak, s ami valami nagylelkű nyitottságot és tágasságot jelent. És valóban emberi-nemzeti felelősséget, hitelt."³

A már idézett, Simon Istvánnal folytatott rádiós beszélgetés során maga Illyés így nyilatkozott: "Nem volt semmi hősi tett ebben. Mikor a Nyugat-ot betiltották, és a Magyar Csillagot mégis úgy-ahogy meg lehetett teremteni folytatásul, volt annyi erkölcsi és tehetségi készlet az országban, hogy kitűnő folyóiratot lehetett volna csinálni, hogy ha nem jönnek be a németek."⁴ Az utolsó mondat feltételes módja - véleményünk szerint - nem indokolt. Mégis, Béládi Miklós és Rónay László tanulmányain kívül⁵ irodalomtörténetünk nem szentel kellő figyelmet ennek a - gondoljunk csak az Együttes vallomásra és a Hirünk a világban vitára - nemzetmentő vállalkozásnak. Pedig Keresztúry Dezső 1942-ben fölített kérdése ma is aktuális: "Ki vizsgálta meg folyóirataink történetét, amelyekben pedig a kor mozgalmi elsősorban nyomon kísérhetők..."⁶

Volt példa már rá a magyar történelemben - emlékezzünk a nyelvújítás korára - amikor közvetlen ellenállásra nem volt lehetőség a Martinovics-mozgalom leleplezése után, s egy szellemi mozgalom, ebben az esetben Kazinczyéké mégis ellenszegülésre szervezte a magyarságot, tudatosította a nemzeti érzést, amely aztán elindítója lett a reformkornak. Hasonló kor, hasonló törekvés volt a Magyar Csillagé is. Magyarország természetföldrajzi adottságai nem tették lehetővé a gerillaharcot. Jugoszláviában és Szlovákiában számos hazánkfia harcolt viszont a partizánok soraiban, a vezetők között is sok magyar névvel találkozhatunk. A magyar ellenállási mozgalomnak voltak harcosai szellemi téren is: például folyóiratunk szerkesztői, munkatársai.

Közvetlen hatást igaz, nem értek el, mert sajnos kivételes pillanata az irodalomtörténetnek, amikor költői alkotások tömegeket mozgósítanak. De a második világháború székertáborba gyűlt írói segítettek tájékozódni egy ideológiailag zürzavaros korban, átmentették az értékeket, harcoltak

a háború, a háborút kirobbantó fasiszta eszme ellen, küzdöttek a Duna menti népek egymásratalálásáért.

A rendkívül nehéz időszakban rendkívül nehéz feladatot vállaltak magukra a folyóirat munkatársai a Magyar Csillag megindításával, s munkájuk nem maradt csupán jóra törekvés, kimondott feladataikat teljesítették. A háború négy évében olyan színvonalas, eleven irodalmi lapot hívtak életre, amely minden vonatkozásban méltó örököse volt a Nyugatnak. Olyan szükségmegoldás, "szekértábor" volt ez, amely a Nyugat utolsó évfolyamain is túltett harcias feladatvállalásban, közvetlen segítőkészségben, az eseményeket és szellemi mozgást jól követő frissességben. A Magyar Csillag munkatársai - a kortárs irodalom legjobbjai - egységessé tették irodalmunkat, szembeállították azt a vesztébe rohanó magyar államvezetéssel, segítették a fasiszmus üldözötteit.

Hálátlan feladatot vállaltak, munkájukat ma sem becsüljük érdeme szerint. Annak ellenére, hogy a folyóirat részei nem vártak különösebb elismerést helytállásukért, érdemes jól meggondolni azt - folyóiratunkra vonatkoztatva -, amit Illyés Gyula "Babits szemébe nézni" című írásában mond Babits életművének megbecsüléséről: "A csárdákban valamikor leghetykébben a falu legnincstelenebb legényei vagdosták a falhoz a poharakat. Telik nekik is rá, van miből! - nem nehéz kitalálni, mi hajtotta erre a lelket, milyen hazug önvigasz. A szerencsés nagy népek mellett mi bizony írói értékek dolgában is szegények vagyunk. De annyira még nem, hogy konokan épp a kincseink kiszórásával fitoktassunk bőséget."⁷

JEGYZETEK

I. fejezet

1. Illyés Gyula: Pusztulás Nyugat, 1933.17-18. sz.
2. I.Gy.: Naplójegyzetek Magyar Csillag 1941.2. sz.
3. I.Gy.: u.o.
4. I.Gy.: u.o.
5. Szabó István: Őszinte beszélgetés Illyés Gyulával a "Magyar Csillag"-ról Magyar Nemzet 1941.szept.30. IV. évf.222. sz.
6. Schöpflin Aladár: "Magyar Csillag" 1941.1. sz.
7. Cs. Szabó László: Márciusi Szél 1942.3.sz. M.Cs.
8. I.Gy.: Naplójegyzetek M.Cs.1941.2. sz.
9. Cs. Szabó László: Illyés Gyula Nyugat 1941.4. sz.
10. Németh László: Népi író 1943.3. sz. M.Cs.
11. Illyés Gyula: Bevezető Örley István: Flocsek bukása Magvető, Bp. 1968.10.0.
12. Bóka László: Arckép-vázlatok és tanulmányok Akadémiai Kiadó Bp. 1962.135. o.
13. Illés Endre: Gellérthegyi éjszakák Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1965. 175.o.
14. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943.3. sz. M.Cs.
15. Mátyás Ferenc levélbeli közlése alapján
16. Illyés Gy.: Iránytűvel II. Szépirodalmi Könyvkiadó 1975. 174-175. o.
17. Schöpflin Aladár: Schöpflin Aladár: "Magyar Csillag" 1941. 1. sz.
18. Schöpflin Aladár: Babits és a Nyugat, Babits Emlékkönyv Nyugat Könyvkiadó, Bp. 1941.
19. Móricz Zsigmond: Az újak 1941. 1. sz. M.Cs.
20. 1942. 1. sz.; 1942. 4. sz.
21. Farkas Zoltán: Képzőművészet 1941. 3. sz. M.Cs.
22. Rédey Tivadar: i.m. 1942.1. sz.
23. Buday László: i.m.: 1942.6. sz. M.Cs.
24. Török Sophie: A Második Ének 1942.14.sz. M.Cs.
25. 1942.9.sz./124.o./ M.Cs.

26. Halász Gábor: Babits, az olvasó 1942.14. sz. M.Cs.
27. Balogh József: i.m. 1943.1. sz. M.Cs.
28. Kolozsvári Grandpierre Emil: i.m. 1943.10. sz. M.Cs.
29. Illyés Gyula: Babits igaza 1943. 15. sz. M.Cs.
30. Illyés Gyula: u.o.
31. Szabó Lőrinc: Babits műhelyében 1943.24. sz;
Illés Endre: Örökségünk 1943.24. sz. Bóka László:
Doctor gratie 1943.24. sz.; Weöres Sándor: Emlékezés
Babits Mihályra 1943.24. sz. M.Cs.
32. Illyés Gyula: i.m. 1941. 1. sz.
33. Szabó Lőrinc: Búcsú MórícZ Zsigmondtól 1942. 10.sz.M.Cs.
34. Keresztúry Dezső: Ady; Bóka László: Ady 1944.2. sz.M.Cs.
35. Németh László: Ady 1944. 1. sz. M.Cs.
36. Illyés Gyula: Ady 1944. 2. sz.
37. Aranyossi Pál: Galamb Ödön: József Attila nyomában
1942. 2. sz. M.Cs.
38. Rónay György: Jegyzetek József Attila sirjánál
1942. 6. sz. M.Cs.
39. Szöllősy András: Kodályt ünnepeljük 1942.14. sz. M.Cs.
40. Keresztúry Dezső: Két nagy rendező halálára 1943.23.sz.
M.Cs.
41. Farkas Zoltán: Képzőművészet 1943. 13. sz.
42. Radnóti Miklós: Töredék
43. Írószobám /Simon István rádiós beszélgetése Illyés
Gyulával/
Iránytűvel II. Szépirodalmi Könyvkiadó,Bp. 1975.
822.o.
44. Illyés Gyula: Első Állomás 1942. 21. sz. M.Cs.
45. Szentkúthy Miklós: A mitosz mitosza 1941.2. sz.M.Cs.
46. Szentkúthy Miklós: "A mitosz mitosza" III.1941.3.sz.M.Cs.
47. Szentkúthy Miklós: u.o.
48. Illyés Gyula: Első Állomás 1942. 21. sz. M.Cs.
49. u.o.
50. Illyés Gyula: 1943; 1943. 1. sz. M.Cs.
51. Együttes Vallomás 1943. 10. sz. M.Cs.
52. Veres Péter: Az író politikája 1944. 1. sz. M.Cs.
53. Cs.Szabó László: Mátyás bölcsője, Jósika Sirhelye
1942.8. sz. M.Cs.

54. Szabó Lőrinc: Babits műhelyében 1943.24. sz.M.Cs.
55. Asztalos István: Levél egy régi munkatársamnak
1942.8. sz. M.Cs.
56. Márai Sándor: A "Füves könyv"-ből 1943.8.sz.M.Cs.
57. Németh László: Madáchoz olvasva 1943. 20. sz. M.Cs.
58. Farkas Zoltán: "Korszerű" művészet 1943.12.sz.M.Cs.
59. Vargyas Lajos: Hagyomány és kultúra 1943.19.sz.M.Cs.
60. Joó Tibor: Irányított tudomány 1941. 1. sz. M.Cs.
61. Képes Géza: /Az olasz irodalom kincsesháza: Szerk.:
Ruzicska Pál/ 1942. 6. sz./ M.Cs.
62. Keresztúry Dezső szóbeli közlése alapján
63. Balogh József: A nemzeti önismeret eszközei 1943.
22. sz. M.Cs.
64. Keresztúry Dezső: Hirünk a világban 1943.23. sz. M.Cs.
65. Balogh József: A nemzet hire és a nemzeti önismeret
1944. 3. sz. M.Cs.
66. Illyés Gyula: Hirünk a világban II. 1944.6. sz.M.Cs.
67. Magyar Nemzet 1943. dec. 12., dec. 19., dec.30-i szám
68. Pesti Hírlap 1943. dec. 18., 1944. jan. 1-i szám
69. Illyés Gyula: Hirünk a világban II. 1944. 6. sz. M.Cs.
70. Illyés Gyula: A "Nyugat" vége Irodalmi Ujság 1954.júl.17.

JEGYZETEK

II.fejezet

1. Szabó István: Őszinte beszélgetés Illyés Gyulával a "Magyar Csillag"-ról 1941. Magyar Nemzet 222. sz.
2. Illyés Gyula: 1943; 1943. 1. sz. M.Cs.
3. Illyés Gyula: Első állomás 1942. 11. sz. M.Cs.
4. Rónay György levélbeli közlése alapján
5. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 12. sz. M.Cs.
6. Illyés Gyula: A betegség értelméről 1942.6. sz.M.Cs.
7. Illyés Gyula: Petőfi százhuszadik születése napján 1943. 1. sz. M.Cs.
8. Zsigmond Ede: Csend 1943. 2. sz. M.Cs.
9. Szabó Lőrinc: A húnyt szem balladája 1943. 8. sz. M.Cs.
10. Keresztúry Dezső: Késő Ősz 1942.14. sz. M.Cs.
11. Vas István: Vérszinű most a világ 1942. 3. sz. M.Cs.
12. Jékely Zoltán: Virágvasárnap, 1943; 1943.15. sz. M.Cs.
13. Szerb Antal: Gogoly 1944. 4. sz. M.Cs.
14. Szabó Lőrinc: Közel és Messze 1942. 7. sz. M.Cs.
15. Sárközi György: Téli ébredés 1942. 4. sz. M.Cs.
16. Halász Gábor: Az angyali költő 1942. 5. sz. M.Cs.
17. Komjáthy Aladár: Könyörgés és válasz 1942. 4. sz. M.Cs.
18. Jankovich Ferenc: Március 1943. 6. sz. M.Cs.
19. Takáts Gyula: Könyörgő 1942. 14. sz. M.Cs.
20. Kassák Lajos: Érintem a köntösét 1943. 7. sz. M.Cs.
21. Kovács Imre: Lakodalom 1943. 13. sz. M.Cs.
22. Boldizsár Iván: A korocsai asszony 1943. 15. sz. M.Cs.
23. Kiss Dezső: Az orosz rejtély 1944. 5. sz. M.Cs.
24. Cs.Szabó László: Nagy népek hivatása 1942. 5. sz. M.Cs.
25. Németh László: Népi író 1943. III. közl. 3. sz. M.Cs.
26. Darvas Szilárd: Katakomba 1943. 15. sz. M.Cs.
27. Örley István: Flocsek bukása Magvető, Bp. 1968
28. Németh László: Népi író I. közl. 1943. 1. sz. M.Cs.
29. Veres Péter: Az író politikája 1944. 1. sz. M.Cs.
30. Veres Péter: u.o.
31. Sőtér István: Két iskola 1944. 1. sz.

32. Illyés Gyula: Hét francia költő 1942.13. sz. M.Cs.
33. Halász Gábor: Huizinga 1943.21.sz. M.Cs.
34. Ortutay Gyula: Orbán Balázs 1943. 6. sz. M.Cs.
35. Nagy István: Vallat az ifjúság 1942. 9. sz. M.Cs.
36. Németh László: Népi író 1943. 3. sz. M.Cs.
37. Jócsik Lajos: A keleteurópai irodalom 1942. 1. sz. M.Cs.
38. Németh László Fantomok ellen 1942. 4. sz. M.Cs.
39. Herceg János: Ady a délszláv irodalomban 1944.4.sz.M.Cs.
40. Németh László: Fantomok ellen 1942. 4. sz. M.Cs.
41. Németh László: Cs. Szabó László, a tanulmányíró
1942.14. sz. M.Cs.
42. Németh László: Madáchot olvasva 1943.20.sz. M.Cs.
43. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943.6. sz. M.Cs.
44. Jékely Zoltán: Kirándulás 1943.19. sz. M.Cs.
45. Szentimrei Jenő: Termés 1943. 3. sz. M.Cs.
46. Nagy István: Vallat az ifjúság 1942. 9. sz. M.Cs.
47. Balassa József: Néhány szó a Sauvageot-szótárhoz
1943.10. sz.
48. Fenyő László Agglegények 1942.3. sz.;Hamu; Szomjúság
1943.6. sz. M.Cs.
49. Gábor Ignác: Dialógus a menyekben Zrinyi és Arany
1943.8. sz. M.Cs.
50. Gáspár Zoltán: A költő és a köztudat 1942.13. sz.
Budapest akkoriban 1942.8.sz.
51. Gelléri Andor Endre: Két novella /Háló; Pandoleon/
1942.7. sz. M.Cs.
52. Honti János: Skót balladák /Somlyó György fordítása/
1943.20.sz. M.Cs.
53. Komor András: Prekop úr és az illatok 1943.23. sz.
Kiállítások 1944. 6. sz.
54. Mohácsi Jenő: 1841. szeptember 21-én 1941. 1.sz.M.Cs.
55. Molnár Ákos: Ami elveszett /Mauriac regénye/1943.8.sz.
Bernadette Franz Werfel regénye 1942.12. sz. M.Cs.
56. Nagy András: Három vers 1944. 4. sz. M.Cs.
57. Pap Károly: Álom 1944. 4. sz. M.Cs.
58. Salamon Ernő: Verseiből 1944. 3. sz. M.Cs.
59. Zsigmond Ede: Szemérem; Csend; Parancs;/versek/ 1943.2.sz.
60. Magyar mártír írók antológiája Magvető Könyvkiadó Ep.1970.

JEGYZETEK

III. fejezet

1. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 4. sz. M.Cs.
2. Németh László: Kisebbségben Tanu kiadás Első Kecskeméti Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság 1938.3.o.
3. Szabó István: i.m. 1941. 222. sz. Magyar Nemzet
4. u.o.
5. Veres Péter: Parasztfeministák a faluban 1941. 1. sz. M.Cs.
6. Veres Péter: i. m.: 1943. 21. sz. M.Cs.
7. Veres Péter: i.m.: 1941. 3. sz. M.Cs.
8. Benedekfalvi Lubi Margit: A legendába tett Köcsön 1942. 10. sz. M.Cs.
9. Benedekfalvi Lubi Margit: A felbaráti kötelesség 1943.12.sz. M.Cs.
10. Kovács Imre: Lakodalom 1943. 12-13. sz. M.Cs.
11. Kovács Imre: A kitenyészített társadalom 1943. 21. sz. M.Cs.
12. u.o.
13. u.o.
14. özv. Ady Endréné első levele 1942. 4. sz. M.Cs.
15. Kovalovszky Miklós: Ady Endre, önképzőköri tag 1943. 3. sz.
16. Hlatky Endre: Ady Endre és a "Holnap" múzeuma Nagyváradon
17. Arany János ismeretlen levele / közli Tolnai Gábor/ 1941. 1. sz. M.Cs.
18. Harsányi Gréte: Kaffka Margit négy levele 1943. 14. sz. M.Cs.
19. Csécsy Imre: Oszthatatlan világ /Wendell Willkie Könyve/ 1943.24. sz. M.Cs.
20. u.o.
21. Jócsik Lajos: Hosszúfejű városiak, rövidfejű falusiak 1942. 11. sz. M.Cs.
22. Borsody István: "Baloldali fasiszták" /Carr és könyve/ 1944.2. sz.

23. Borsody István: Középeurópai agrárdemokrácia
/Hodzsza Milán könyve/1943.20.sz.M.Cs.
24. Jócsik Lajos: Zilahy ajándéka 1942.11. sz. M.Cs.
25. Illyés Gyula: Jó alkalom 1937.II.473-74.o.Nyugat
26. Illyés Gyula: Első állomás 1942.11. sz. M.Cs.
27. Halász Gábor: Beköszöntő egy új rovathoz 1941. 1. sz.
M.Cs.
28. u.o.
29. Keresztúry Dezső : Szinikritikus a szinikritikáról
1941. 2. sz. M.Cs.
30. Szabó Zoltán: A sajtó meg a könyv 1942. 7. sz. M.Cs.
31. Boldizsár Iván: A mai magyar filmkritika 1942.5. sz.
M.Cs.
32. Szabó Zoltán: Egy skandináv utazó magyar filmekről
ir naplójában 1943. 18. sz. M.Cs.
33. Genthon István: Exekias mester fazekai 1942. 9. sz. M.Cs.
Pátzai Pál: Szobrászatunk magyarsága és európaisága
1943.7.sz. M.Cs.
Farkas Zoltán: Nemzetibb képzőművészetet?!
1943.17. sz. M.Cs.
Farkas Zoltán: "Korszerű" művészet 1943.12. sz. M.Cs.
Kállai Ernő: Őszinte beszámoló egy beszélgetésről
1942.1. sz. M.Cs.
34. Granasztói Rihmer Pál: Az új építőművészet ígérete
1943.1. sz. M.Cs.
35. Kerecsényi Dezső: Irodalomtörténeti jelenségek
1941.3. sz. M.Cs.
Keresztúry Dezső: Az újabb magyar irodalom története
1942.12. sz.
36. Mátrai László: Tudomány és irodalom 1942.2sz. M.Cs.
37. Hoffmann Edith: Irodalmi és képzőművészeti stílus-
kritika 1943. 3. sz.
38. Lajtha László : Gondolatok a népkultúráról 1943.15.sz.
M.Cs.
39. i.m.: 1943.5. sz. M.Cs.
40. Keresztúry Dezső: Az újabb magyar irodalom története
1942.12. sz. M.Cs.

41. Illés Endre: Személyeskedők és pökhendiek 1942.3.sz.M.Cs.
42. Farkas Zoltán: "Korszerű" művészet 1943.12.sz. M.Cs.
43. Keresztúry Dezső: Egy alkotó történetirő / A hatvan-
éves Szekfü Gyula/ 1943.10.sz.M.Cs.
44. Keresztúry Dezső: A mellékmondat védelmében
1943.6. sz. M.Cs.
45. Joó Tibor: Irányított tudomány 1941. 1. sz. M.Cs.
46. Bóka László: i.m. 1941. 2. sz. M.Cs.
47. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 6. sz.
48. u.o.
49. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 12. sz. M.Cs.
50. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 6. sz. M.Cs.
51. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 7. sz. M.Cs.
52. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 6. sz. M.Cs.
53. u.o.
54. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 9. sz. M.Cs.
55. Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1943. 5. sz. M.Cs.
56. Cs. Szabó László: Földrengésben 1943. 9. sz. M.Cs.
57. Cs. Szabó László: Irodalom 1943. 10. sz. M.Cs.
58. Cs. Szabó László: úton és itthon 1943. 7. sz. M.Cs.
59. u.o.
60. Cs. Szabó László: Napfoltok 1943. 8. sz. M.Cs.
61. pl.: Kádár Erzsébet: Bajkó Erzsébet: Szánjatok kőszik-
lák 1941. 3. sz. M.Cs.
Sárkány Oszkár: Tatay - Szabó László: Csokonai
1941. 4. sz. M.Cs.
Tolnai Gábor: A költő hagyatéka / Szukits Kiadó:
Juhász Gyula: Összes versei /1941.1.sz.M.Cs.
Kéry László: dr. Biró Lajos: A modern angol irodalom
története 1942. 7. sz.
Gönczy Gábor: Karczag István: Szürke zsinat 1942.
8. sz. M.Cs.
62. pl.: Takács Gyula: Tatay Sándor: Zápor 1942.2.sz.M.Cs.
Nagy Lajos Veres Péter: Gyepsor 1942. 1. sz. M.Cs.
Keresztúry Dezső: Illés Endre: Zsuzsa 1942.5.sz.M.Cs.
Keresztúry Dezső: Kolozsvári Grandpierre Emil: Tegnap
1943.2.sz.M.Cs.

63. Bóka László: Somlyó György: Adónis siratása 1942.
8. sz. M.Cs.
64. Örley István: Hunyadi Sándor: Magyarországi kaland
1943. 1. sz. M.Cs.
65. Bóka László: Messze szőke Szajna mellett /Francis
Carco: Nostalgie de Paris című könyvéről/
66. Szerb Antal: Mai magyar költők 1941. 3. sz. M.Cs.
67. Bóka László: Ismeretlen ismerősök 1944. 5. sz.
68. Rónay György: Georges Bernanos: egy falusi plébános
naplója 1943. 13. sz.
69. Sőtér István: Eric Knight: This above all 1943.15.sz.
M.Cs.
70. Szabó Zoltán: Az első háborús remekmű 1943.16.sz.M.Cs.
71. Kodolányi János: Néhány megjegyzés Márai röpiratához
1942.16. sz. M.Cs.
72. Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok Akadémiai
Kiadó Budapest, 1962. 136. o.
73. Jankovich Ferenc: Három csillag 1941. 1. sz. M.Cs.
74. Makay Gusztáv: Örökség /Erdélyi József versei/ 1943.
19. sz. M.Cs.
75. Rónay György: Sinka István 1943. 18. sz. M.Cs.
76. Rónay György: A magyar szellem felszabadulása
/Farkas Gyula könyve/ 1943.21.sz.M.Cs.
77. Nagy Péter: Két Széchenyi könyv 1943. 1. sz. M.Cs.
78. Rónay György: Féja Géza irodalomtörténete 1943.17.sz.
M.Cs.
79. Kolozsvári Grandpierre Emil: Nagy változások kora
/Féja Géza könyve/ 1943.15.sz. M.Cs.
80. Kerékgyártó Elemér: Féja Géza irodalomszemlélete
1942.14.sz.M.Cs.
81. Sőtér István: Németh László tanulmányai 1942.12.sz.
M.Cs.
82. Kolozsvári Grandpierre Emil: Huszonkét év - 1918-1940
/Mikó Imre könyve az erdélyi magyarság
politikai történetéről/ 1942.6.sz.M.Cs.
83. Bóka László: Bukfenc /Marcel Pagnol regénye/ 1942.
2. sz. M.Cs.

84. Keresztúry Dezső: Illés Endre: Zsuzsa 1942.5.sz.M.Cs.
85. Rónay György: Havas éjszakák /Végh György versei/
1942.4. sz. M.Cs.
86. Takáts Gyula: Vád helyett / Dudás Kálmán versei/
1942.4.sz. M.Cs.
87. Lovass Gyula: Márai Sándor: Az igazi 1942.6.sz.M.Cs.
88. i.m. 1942. 1. sz. M.Cs.
89. Nagy Lajos: Válságos lelki élmények /Gartner Pál köny-
ve/ 1943. 17. sz. M.Cs.
90. Bálint György: Budapest nem felel 1941. 1. sz. M.Cs.
91. Schöpflin Aladár: Színház 1941. 1. sz. M.Cs.
92. u.o.
93. Schöpflin Aladár: Színház 1942. 13. sz.
Keresztúry Dezső: Színház 1942. 14. sz. M.Cs.
94. Keresztúry Dezső: Színház 1942. 14. sz. M.Cs.
Schöpflin Aladár: Színház 1943. 2. sz. M.Cs.
95. Keresztúry Dezső: Színház 1942. 4. sz.
96. Schöpflin Aladár: Színház 1941. 3. sz. M.Cs.
97. Schöpflin Aladár: Színház 1942.10. sz. M.Cs.
98. Örley István: Színház 1944. 6. sz. M.Cs.
99. u.o.
100. Képes Géza: Filmek 1942. 13. sz.
101. 1942. 13. sz.; 1943. 2. sz. M.Cs.
102. Képes Géza: Filmek 1942. 2. sz. M.Cs.
103. Képes Géza: Filmek
104. Farkas Zoltán: Képzőművészet 1943. 10. sz. M.Cs.
105. Farkas Zoltán: Az új német képzőművészet 1941.2.sz.
106. Farkas Zoltán: i.m. 1943.17. sz. M.Cs.
107. Farkas Zoltán: i.m. 1943.18.sz. M.Cs.
108. Cs. Szabó László: Vita helyett köszönet 1941.2.sz.M.Cs.
109. Illyés Gyula: Magyarságunk és idegenségünk 1943.
8. sz. M.Cs.
110. Örley István: A "Csesnyés" és Keresztúry kritikája
1942.3.sz. M.Cs.
111. Halász Gábor: Az ébredő város 1943.8.sz. M.Cs.
112. Sőtér István: Válasz egy margójegyzetre 1943.10.sz.M.Cs.
113. Halász Gábor válasza u.o.
114. Halász Gábor: Továbbjutni! 1944.2.sz.M.Cs.
115. Rónay György levélbeli közlése alapján

JEGYZETEK

IV. fejezet

1. Irószobám /Simon István rádiós - beszélgetése
Illyés Gy.-val/
Iránytűvel II. Szépirodalmi Könyvkiadó
Bp. 1975.822.o.
2. Kállai Gyula: Életem törvénye Kossuth Könyvkiadó
Bp. 310.o.
3. u.o. 314.o.
4. Rónay György levélbeli közlése alapján
5. Béládi Miklós; A Magyar Csillag Literatura 1978. 3-4.sz.
Rónay László: A Magyar Csillag
Illyés Gyula /szerkesztette: Illés László/ Népművelési
Propaganda Iroda 1972.
6. Keresztúry Dezső: Az újabb magyar irodalom története
1942.12.sz. M.Cs.
7. Illyés Gyula: Babits szemébe nézni Tiszatáj 1963.11.sz.

BIBLIOGRÁFIA

- A Magyar Irodalom Története VI: /főszerkesztő: Sötér István/
Akadémiai Kiadó Bp. 1966.
- "Amig szívük dobog" Válogatás a szocialista irodalomból
1932-1944
Válogatta és szerkesztette: Benjámín László,
Illés László, Markovits Györgyi; Magvető Kiadó
Bp. 1979.
- Babits Emlékkönyv; Nyugat Könyvkiadó Bp. 1941.
- Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok Akadémiai Kiadó
Bp. 1962.
- Fehér Lajos: Így történt; Tények és Tanúk sorozat Magvető
Kiadó Bp. 1979.
- Illés Endre: Gellérthegyi éjszakák Szépirodalmi Könyvkiadó
Bp. 1965.
- Illyés Gyula: Iránytűvel Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1975.
- Illyés Gyula / tanulmányok a költőről/ Népművelési Propaganda
Iroda Bp. 1972./ szerkesztette: Illés Lajos/
Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936-1945
Tények és tanúk sorozat Magvető Könyvkiadó Bp.1978.
- Kállai Gyula: Életem törvénye Kossuth Könyvkiadó Bp. 1980.
- K. Nagy Magda: Válasz 1963. Bp.
- Magyarország története 1919-1945 Akadémiai Kiadó Bp.1978.
- Magyar mártír írók antológiája Magvető Könyvkiadó Bp.1970.
Illyés Gyula előszavával
- Markovits Györgyi: "Terjesztését megtiltom" Magvető Könyv-
kiadó Bp. 1970.
- M.Pásztor József: " Az író beleszól..." Kossuth Könyvkiadó
Bp. 1980.
- Örley István: Flocsek bukása /szerkesztette: Pergel Ferenc/
Magvető Könyvkiadó Bp. 1968.
- Program és hivatás /Magyar folyóiratok programcikkeinek
válogatott gyűjteménye/ Gondolat Kiadó Bp.1978.
- Rónay László: Az Ezüstkor nemzedéke; a Nyugat harmadik
nemzedékének története 1929-1944 Akadémiai Könyv-
kiadó Bp. 1967.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A folyóirat története	1. old.
2. A folyóirat progresszivitása szépirodalmi rovatainak tükrében	23. old.
3. Egyéb rovatok	41. old.
4. Összegzés	73. old.
5. Jegyzetek	77. old.
6. Bibliográfia	88. old.